Kdo musí jít z kola ven?

Sociální a prostorové faktory volby střední školy a dokončení středního vzdělání v Karlovarském kraji

Josef Bernard
Věra Patočková
Renáta Mikešová
Jan Vávra
Dominik Dvořák

Kdo musí jít z kola ven? Sociální a prostorové faktory volby střední školy a dokončení středního vzdělání v Karlovarském kraji

Josef Bernard
Věra Patočková
Renáta Mikešová
Jan Vávra
Dominik Dvořák

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

ISBN 978-80-7330-430-0 (PDF)

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

SYRI
NÁRODNÍ INSTITUT

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

NÁRODNÍ PLÁN OBNOVY

Financováno Evropskou unií
NextGenerationEU

Obsah

Úvod 6

Executive summary: Shrnutí hlavních zjištění 8

Volba střední školy 8

Předčasné ukončení střední školy 9

Regionální kontext 11

Obecný popis kraje 11

Popis vzdělávací soustavy KV kraje 11

Výsledky vzdělávání 13

Výběr střední školy 15

Data ze školních matrik 15

Individuální faktory volby SŠ oboru – pohlaví a státní příslušnost 16

Prostorové faktory ovlivňující volbu střední školy 17

Volba oboru na škole mimo Karlovarský kraj 24

Data České školní inspekce 26

Individuální faktory volby SŠ oboru – školní prospěch 27

Rodinné zázemí 28

Kdo odchází na víceletá gymnázia 31

Velikost obce, kam žák chodil na základní školu 32

Předčasné ukončení střední školy 33

Individuální faktory ovlivňující předčasné ukončení střední školy 34

Prostorové faktory ovlivňující předčasné ukončení střední školy 35

Faktory na straně jednotlivých škol 38

Rozhovory s mladými lidmi ve vyloučených lokalitách o jejich vzdělanostních aspiracích a okolnostech studia 41

Základní škola a příprava na další studium ve vyloučených lokalitách 41

Výběr střední školy 43

Studium střední školy a důvody předčasného ukončení studia 48

Pracovní uplatnění mladých lidí 51
Plány do budoucna 52
Literatura 54
Přílohy 57
Metodologické poznámky a popis dat 57
Data ze školních matrik, poskytnutá MŠMT ČR 57
Výběrové šetření České školní inspekce 2022 58
Metodologie kvalitativních rozhovorů 59
Indexy vzdělanosti, sociálního vyloučení a dostupnosti 60
Krajské srovnání struktury středního vzdělávání 62

Úvod

Tato výzkumná zpráva se zabývá problematikou **výběru středoškolského oboru u žáků v Karlovarském kraji a zkoumá faktory, které zvyšují riziko, že žák studium předčasně ukončí**. Obě témata představují pro český vzdělávací systém velkou výzvu.

Možnosti volby středoškolského oboru jsou samozřejmě silně ovlivněny strukturou oborové nabídky. Nejde ale jenom o to, kolik míst střední školy nabízejí na různých typech oborů. Volba oboru je zároveň ovlivněna faktory na straně žáků a jejich rodin. Tyto faktory některým žákům poskytují výhodu a jiné naopak znevýhodňují. Žáci tak nemají při výběru preferovaného oboru studia stejné šance. Odstraňování neopodstatněných bariér ve volbě středoškolského oboru by mělo patřit k důležitým aspektům školské politiky. V této studii **sledujeme, jak je volba středoškolského oboru v Karlovarském kraji ovlivněna rodinným zázemím žáků a místem jejich bydliště**. Ukazujeme, že žáci pocházející z méně vzdělaného prostředí volí méně studijně náročné, zpravidla nematuritní obory. Zároveň upozorňujeme na to, že záleží i na místě bydliště žáků. Bydlení ve špatně dostupných obcích snižuje šanci studovat na gymnáziích.

Velká část žáků ukončuje studium na střední škole předčasně. Ve studii ukazujeme, že v Karlovarském kraji na některých typech učebních oborů předčasně ukončuje studium každý rok více než čtvrtina žáků. Zároveň platí, **že riziko předčasného ukončení studia je rozloženo mezi žáky velmi nerovnoměrně a nejsilněji mu čelí žáci z chudého, sociálně znevýhodněného prostředí.** Značnou nerovnost vnáší mezi žáky i to, že **riziko předčasného ukončení studia se výrazně liší v různých školách v kraji.** Celkově platí, že žáci žijící v sociálně vyloučených lokalitách jsou vystaveni při volbě středoškolského studia a během jeho průběhu celé souhře bariér, které výrazně omezují možnosti volby oboru a školy, i schopnost zvolené studium dokončit.

Karlovarský kraj patří mezi kraje s relativně nízkým socioekonomickým statusem žáků a s celou řadou sociálně vyloučených lokalit. Část jeho území představují obtížně dostupné a řídce osídlené periferie. Zjištění formulovaná v této studii tedy mají pro školskou politiku kraje značnou relevanci.

Zpráva je strukturována následovně: Nejprve podáváme souhrn nejdůležitějších zjištění formou „executive summary“ a stručně představujeme kontext krajské vzdělávací soustavy. Následuje podrobná analýza faktorů ovlivňujících volbu středoškolského oboru a analýza předčasného ukončování studia. Obě tyto

statistické analýzy jsou v závěru doplněny zjištěními z hloubkových rozhovorů s žáky a rodiči ze sociálně vyloučených lokalit.

Celá studie je výsledkem dvou výzkumných projektů. Prvním z nich byl projekt *Sociální a prostorová dostupnost středního vzdělání v Karlovarském kraji*, který byl podpořen v rámci *Programu Regionální spolupráce AV ČR* v roce 2024 a Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. na něm spolupracoval s Karlovarským krajem. Navazoval přitom na předchozí projekt *Dostupnost středních škol v Karlovarském kraji hromadnou dopravou*, který byl realizován v rámci *Programu Regionální spolupráce AV ČR* v roce 2022. Druhým projektem je *Národní institut pro výzkum socioekonomických dopadů nemocí a systémových rizik (SYRI)*, jehož výsledkem je poslední kapitola.

Executive summary: Shrnutí hlavních zjištění

Předložená studie kombinuje několik datových zdrojů a metodologických přístupů k analýze faktorů ovlivňujících dva související jevy: 1) rozhodování žáků v Karlovarském kraji o volbě střední školy a studovaného oboru; 2) riziko, že tito žáci školu předčasně ukončí. Zvláštní pozornost jsme věnovali prostorovým aspektům obou jevů.

Volba střední školy

Při volbě oboru na střední škole hraje kromě prospěchu žáků klíčovou roli také jejich rodinné zázemí. Žáci se vzdělanějšími rodiči mnohem častěji volí maturitní obory a zejména gymnázia. To vede mimo jiné k tomu, že ve velkých městech kraje, která mají vzdělanější obyvatelstvo, odchází na gymnázia vyšší podíl žáků než jinde. **Sociální selektivita volby oboru je v Karlovarském kraji podobná jako v ostatních českých regionech**, ale maturitní obory zde volí menší část žáků.

Podstatnou roli při výběru střední školy má též dopravní dostupnost obcí. Děti z hůře dostupných obcí volí méně často gymnázia a naopak častěji učební obory. Vliv dostupnosti je nejsilněji patrný při nástupech na osmiletá gymnázia. Žáci bydlící ve špatně dostupných, okrajových částech kraje, mají téměř třikrát menší šanci, že nastoupí na osmileté gymnázium než jejich vrstevníci z velkých měst kraje. V soutěži o místa na osmiletých gymnáziích jsou ve zřetelné nevýhodě, pravděpodobně kvůli nutnosti dlouhého dojíždění. **Snížení tohoto prostorového znevýhodnění by bylo možné dosáhnout zejména transformací gymnaziálního vzdělávání tak, aby kraj nabízel větší počet míst ve čtyřletých větvích na úkor větví osmiletých, popřípadě jiným způsobem podpořil rozvoj všeobecných čtyřletých oborů.**

U žáků a žákyň z vyloučených lokalit se sbíhá několik faktorů, které významně omezují spektrum pro výběr středoškolského studia: Mimo špatných školních výsledků společně se slabým studijním sebevědomím hraje velkou roli také velmi nízká podpora při rozhodování a slabá motivace ze strany rodiny, obava z neznámého prostředí, menší ochota dojíždět nebo bydlet v domově mládeže a finanční situace. **Klíčovým faktorem přechodu na střední školu u nich může být školní kariérní poradenství a pomoc třídních učitelů v základní škole**.

Ukazuje se, že **u některých žádaných oborů volí výrazná část žáků z Karlovarského kraje školu v jiném kraji.** Týká se to asi 15 % žáků na oborech nižšího středního vzdělání a 17 % na odborných oborech s maturitou. U některých konkrétních oborů odchází

ale do jiného kraje ještě mnohem větší podíl žáků. **Zejména u velkých oborů, kde zároveň velké procento žáků odchází mimo kraj (typicky například obor informační technologie), je ke zvážení, jestli Karlovarský kraj nabízí dostatečný počet studijních míst. Rozšíření nabídky by mohlo oslabit odliv mladých lidí mimo kraj.**

Předčasné ukončení střední školy

Předčasné ukončování školní docházky na střední školu je závažný a rozšířený problém zejména na oborech nižšího středního vzdělání, v nichž každý rok až 30 % žáků neukončí ročník řádným způsobem, tedy buď zanechají studia, nebo jsou ze studia vyloučeni.

Předčasné ukončování střední školy souvisí s chudobou. Žáci žijící v lokalitách se zvýšenou mírou chudoby a sociálního vyloučení předčasně ukončují studium střední školy nadprůměrně často. **Bydlení v sociálně vyloučených lokalitách, dlouhodobá nezaměstnanost, a s ní spojená výrazná chudoba se tak negativně propisují do selhávajících vzdělávacích trajektorií mladých lidí.**

Naopak statistická analýza nepotvrzuje, že by špatná dopravní dostupnost obce systematicky zvyšovala riziko předčasného ukončení střední školy. To neznamená, že v individuálních případech jednotlivých žáků nemůže náročnost dojíždění nebo finanční nákladnost sehrát důležitou roli v rozhodnutí zanechat studia. Tyto individuální situace ale nejsou tak časté, aby vytvořily systematický statisticky zachytitelný vzorec. I přesto je důležité, aby kraj usiloval o zajištění dobré dopravní dostupnosti do škol i z periferních lokalit. Zdá se ale, že případné výraznější posílení dopravní obslužnosti by nemělo zásadnější vliv na selhávající studijní dráhy.

V různých školách je míra předčasného ukončování značně rozdílná. Podstatnou roli mohou hrát institucionální faktory (školní klima, podpora učitelů). Taková situace by ovšem znamenala, že žáci, kteří si vyberou konkrétní obor a nastoupí v Karlovarském kraji na střední školu, nestojí na stejné startovní čáře. Někteří z nich by měli mnohem větší šanci úspěšně školu dokončit a jiní horší. Záleželo by nejen na jejich individuální píli a zázemí, ale zřejmě také na tom, jakou konkrétní školu si vybrali. Jsme přesvědčeni, že tyto rozdíly si zaslouží hlubší prozkoumání a případně snahu o jejich redukci.

U žáků ze sociálně vyloučených lokalit, kteří předčasně ukončují střední školu, se zpravidla kombinuje hned několik důvodů a studijních překážek. Mezi důležité faktory patří vnímaná náročnost studia, vztahy ve škole i mimo ni, problémy s návykovými látkami a touha jít vydělávat. Zároveň hraje roli i stěhování rodiny, které může zvýšit časové

nároky na dojíždění do školy. Podobně jako v případě volby střední školy, i v případě úvah o předčasném ukončení, mají žáci v sociálně vyloučených lokalitách jen malou podporu v rodinném prostředí. Své úvahy o ukončení studia střední školy zpravidla s nikým neprobírali. **Je zřejmé, že si mladí lidé ve vyloučených lokalitách v případě problémů většinou nedokáží nebo neumí říct o adekvátní pomoc. Výraznou roli v této situaci by měly hrát různé nástroje sociální a pedagogicko-psychologické práce**, a to i proto, že šance na nalezení stabilního zaměstnání bez ukončené střední školy je dost nízká. Mladí lidé, kteří předčasně ukončili střední školu nebo na ni nenastoupili, velmi obtížně hledají pracovní uplatnění, včetně krátkodobých brigád.

Regionální kontext

Obecný popis kraje

Karlovarský kraj je nejzápadnějším regionem České republiky, který je zároveň s rozlohou 3 310 km^2 nejmenším a s 293 139 obyvateli nejméně lidnatým krajem (ČSÚ, 2024a). Hustota obyvatel 89 osob/km^2 patří mezi nejnižší v Česku. Jedná se o příhraniční region, což ovlivňuje i přirozené každodenní pohyby obyvatelstva. Zatímco přeshraniční cesty za prací, nákupy či turistikou jsou běžné, přeshraniční dojíždění za vzděláváním je stále okrajovou záležitostí.

V Karlovarském kraji dochází ke kombinaci řady faktorů, které představují výzvu pro jeho vzdělávací systém. Jako jeden ze strukturálně postižených uhelných regionů se Karlovarský kraj vyznačuje nízkým HDP na osobu, nízkou přidanou hodnotou hospodářství a velmi nízkými investicemi do vědy a výzkumu (zejména veřejnými). Ve všech těchto indikátorech mu náleží poslední místo mezi 14 českými kraji (ČSÚ, 2024b; RIS3, nedatováno; ČSÚ, 2024c). Absentuje v něm také plnohodnotná nabídka veřejného vysokého školství, což je častým důvodem odchodu mladých lidí aspirujících na vyšší vzdělání.

V kraji se navíc ve zvýšené míře koncentrují sociální problémy, jako například exekuce, které se týkají 11,8 % osob starších 15 let, zatímco v celém Česku jde jen o 6,9 % (Mapa zadlužení, 2024). Karlovarský kraj se dlouhodobě vyznačuje nižší vzdělanostní strukturou obyvatel: nejmenším podílem lidí s vysokoškolským vzděláním (10,6 %) a naopak nejvyšším podílem osob pouze se základním vzděláním (19,7 %) (ČSÚ, 2024d). Procento žáků, kteří nedokončí základní vzdělání, sice dlouhodobě klesá (z 9,5 % v roce 2017 na 5,2 % v 2023), nicméně stále patří mezi nejvyšší v Česku (PAQ research, 2024).

Popis vzdělávací soustavy KV kraje

Ke školnímu roku 2023/2024 bylo v Karlovarském kraji 110 základních škol, z toho 89 s druhým stupněm. Navštěvovalo je 25 464 žáků, z toho 14 238 na prvním stupni a 11 226 na druhém stupni (stav k 30. 9. 2023). Co se týče zřizovatele, 97 ZŠ bylo zřízeno obcemi, 9 soukromými subjekty, 3 krajem a 1 MŠMT ČR (stav k 30. 8. 2024)[1].

[1] Podle podkladů MŠMT (2024) a Krajského úřadu Karlovarského kraje.

Ve školním roce 2023/2024 bylo v Karlovarském kraji 31 středních škol, z toho 21 SŠ zřizovaných krajem, 8 soukromým subjektem a 2 obcí. V kraji bylo 8 SŠ nabízejících gymnaziální výuku (z toho 1 soukromá). Střední odborné vzdělání s maturitou nabízelo v kraji 21 SŠ, z toho 15 krajských, 5 soukromých a 1 obecní. Učňovské obory nabízelo celkem 14 SŠ, z toho 10 krajských, 3 obecní a 1 soukromá (KÚ KVK, 2023). Celkový počet žáků shrnuje Tabulka 1.

Tabulka 1: Celkové počty žáků na středních školách v Karlovarském kraji

Druh vzdělání	Žáků celkem	Nově přijatí do 1. ročníku 2023/2024	Absolventi za školní rok 2022/2023
Střední vzdělávání (bez maturity či výučního listu)	106	21	4
Střední vzdělávání s výučním listem	2 938	1 214	583
Střední vzdělávání s maturitní zkouškou (odborné školy a gymnázia)	8 204	1 966	1 284
Nástavbové studium	203	100	34
Střední s maturitní zkouškou i výučním listem	20	11	0
Celkový součet	11 471	3 312	1 905

Zdroj dat: Novotný a kol. (2024) s využitím dat KÚ KVK (2023). Počty žáků zahrnují i dálkové studium.

Pokud jde o podíly žáků v jednotlivých typech středoškolského studia, je při srovnání s ostatními kraji České republiky v Karlovarském a také v Ústeckém kraji nejvyšší podíl žáků ve středním vzdělávání bez maturitní zkoušky (26,5 %, resp. 26,4 %, průměr ČR je 21,3 %) (ČSÚ, 2024e).[2] Z celkových 8 427 žáků, kteří studovali obory s maturitou, jich bylo 3 112 na gymnáziích, z toho většina na osmiletých gymnáziích (2 228 žáků), dále pak 144 žáků na šestiletých a 740 na čtyřletých gymnáziích (ČSÚ, 2024e). Při pohledu na nové nástupy do 1. ročníku gymnázia ve školním roce 2023/2024 byl poměr 54 % žáků na osmiletých, 6 % na šestiletých a 40 % na čtyřletých gymnáziích

[2] Podrobnější srovnání jednotlivých krajů v rámci České republiky viz Tabulka 7 v příloze.

(ČSÚ, 2024e). V rámci gymnaziálního vzdělávání je tedy v kraji více studijních míst na osmiletých gymnáziích než na čtyřletých, případně šestiletých. Tento nepoměr ve prospěch osmiletých gymnázií je při srovnání s jinými českými kraji neobvyklý.[3]

Údaje o žácích, kteří nově nastupují do prvního ročníku různých typů středního vzdělávání, poskytují na strukturu středního vzdělávání trochu jiný pohled, nepromítá se do nich totiž odlišná délka studia jednotlivých typů studia. V tomto případě je podíl žáků, kteří nastupují na střední vzdělávání bez maturitní zkoušky v Karlovarském kraji opět nejvyšší v rámci celé České republiky (37,3 %, průměr ČR 29,2 %).[4]

Vezmeme-li v úvahu strukturu absolventů za školní rok 2022/2023, pak 43,8 % jich ukončilo studium s maturitou ze střední odborné školy, následovalo 30,6 % s výučním listem a 23,6 % s maturitou z gymnázia, 1,8 % s maturitou z nástavbového studia a 0,2 % se středním vzděláním bez výučního listu či maturity (KÚ KVK, 2023). Obor Pedagogické lyceum (v té době jediné lyceum v kraji) byl pro zjednodušení zahrnut pod střední odborné vzdělávání. Podíl absolventů nematuritních typů studia v Karlovarském kraji se blíží průměru za celou Českou republiku (27,9 %),[5] což může indikovat to, že v Karlovarském kraji větší podíl žáků nematuritního studia své středoškolské studium ukončí předčasně.

Výsledky vzdělávání

Výsledky žáků z Karlovarského kraje v různých testech v 5. i 9. třídách ZŠ patří mezi nejslabší v rámci celého Česka, ať už se jedná o češtinu nebo matematiku. Obvykle se žáci z Karlovarského kraje umísťují na předposledním místě, následováni Ústeckým krajem (Novosák a kol., 2022). Obdobná situace je se skóry a percentily u Jednotných přijímacích zkoušek na SŠ (CERMAT, 2023).

Výsledky různých šetření mezi žáky ukazují prostorovou diferenciaci Karlovarského kraje, kdy lepších výsledků dosahují okresy Cheb a Karlovy Vary. Tyto výsledky jsou ovšem ve srovnání s Českem průměrné nebo spíše podprůměrné. Okres Sokolov vykazuje pravidelně horší výsledky než zbylé dva okresy. Stejně jako v celém Česku

[3] Podíl gymnazistů nastupujících na osmiletá gymnázia v Karlovarském kraji je totiž nadprůměrný i při srovnání se strukturou gymnazistů nastupujících do 1. ročníků v rámci celé České republiky, kde 35 % žáků nastupuje na osmiletá gymnázia, 9 % na šestiletá a 56 % na čtyřletá gymnázia (ČSÚ, 2024e).
[4] Vlastní výpočty na základě dat ČSÚ (2024e).
[5] Vlastní výpočty na základě dat ČSÚ (2024e).

i v Karlovarském kraji platí, že výsledky šetření v 9. třídách jsou obecně horší než v 5. třídách (Novosák a kol., 2022).

Tyto výsledky ale nejsou úplně překvapivé, jelikož výzkumy poukazují na vztah mezi socioekonomickým statusem žáků a testovanými znalostmi (Lebeda a kol., 2022). Karlovarský kraj ovšem patří mezi kraje s obecně nižším socioekonomickým statusem žáků a jejich rodin a s rozšířenými sociálními problémy, které zahrnují nejen již zmiňované exekuce, ale například i bytovou nouzi (Krawiecová a kol., 2019).

Co se týče vzdělávacího prostředí, vykazují školy v Karlovarském kraji vysokou variabilitu výsledků v šetřeních žáků, což ukazuje na velké rozdíly mezi jednotlivými školami. To může být zapříčiněno jak rozdílným prostředím (vyšší počet žáků s nízkým socioekonomickým statusem v některých školách), tak pedagogickou prací daných škol.

Pro Karlovarský kraj platí, že v základních školách vyučuje vysoký podíl nekvalifikovaných učitelů, stejně jako je pro ně typický vysoký počet hodin odučených neaprobovaným učitelem. Učitelé v Karlovarském kraji jsou starší než průměr Česka ve všech typech škol, což může být značným rizikem do budoucna. Jako pozitivní lze hodnotit relativně vysokou míru sebedůvěry učitelů při výuce (dle šetření TALIS, 2018), srovnatelnou se zbytkem Česka (Lebeda a kol., 2020).

Výběr střední školy

První část analýz v této zprávě se věnuje faktorům, které v Karlovarském kraji ovlivňují výběr střední školy. Zkoumáme vliv individuálních faktorů na straně žáků, a také – a především – vliv prostorových faktorů. Zajímá nás tedy, jestli výběr střední školy souvisí s tím, v jaké obci žák bydlí a jak dobře je tato obec dopravně dostupná.

Analýzy jsou založené na dvou typech dat. V první části pracujeme s kompletními anonymizovanými záznamy ze školních matrik, které pro tyto účely poskytlo MŠMT ČR. Matriková data obsahují údaje o všech žácích s bydlištěm v Karlovarském kraji, kteří navštěvovali střední školu v letech 2011–2023. Ve druhé části kapitoly využíváme vybraná data z rozsáhlého šetření České školní inspekce zaměřeného na zjišťování výsledků vzdělávání žáků na úrovni 9. ročníku základní školy a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií. V datech je zjišťována volba střední školy na základě otázky: „Kde budeš po prázdninách pokračovat ve studiu?“.

Data ze školních matrik

Při práci s daty ze školních matrik klasifikujeme středoškolské obory do skupin odlišujících se zaměřením studia a jeho náročností. Tabulka 2 zobrazuje jednotlivé typy oborů včetně počtu žáků z Karlovarského kraje, kteří je v letech 2011–2023 navštěvovali:

Tabulka 2: Skupiny středoškolských oborů a počty žáků z Karlovarského kraje, kteří je navštěvovali v letech 2011–2023

C -	praktická škola	1 081
J -	střední nebo střední odborné vzdělání (bez maturity i výučního listu)	10
E -	nižší střední odborné vzdělání s výučním listem	8 228
H -	střední odborné vzdělání s výučním listem	44 210
M -	úplné střední odborné vzdělání s maturitou (bez vyučení)	75 012
L -	úplné střední odborné vzdělání s vyučením i maturitou	8 390
K -	úplné střední všeobecné vzdělání (poskytují gymnázia)	33 206
	CELKEM	170 137

Poznámka: Počty žáků jsou sečteny za každý rok školní docházky zvlášť, takže každé dítě je v celkovém součtu napočteno několikrát.

Vzhledem k velmi nízkým počtům žáků navštěvujícím obory C a J, a protože obory C jsou určeny zejména pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, pracujeme ve všech dalších analýzách pouze s obory ze skupin E, H, M, L a K.

Individuální faktory volby středoškolského oboru – pohlaví a státní příslušnost

Data ze školní matriky umožňují odlišit žáky podle pohlaví a státní příslušnosti. Oba tyto faktory mají zřetelný vliv na volbu oboru. Graf 1 dokládá, že dívky volí častěji studium zakončené maturitou a jsou nadreprezentovány na gymnáziích i na odborných maturitních oborech typu M. Dohromady téměř 70 % dívek volilo po základní škole maturitní obor. Naopak chlapci častěji volí učební obory bez maturity (E a H). Maturitní obor zvolilo po ukončení základního vzdělání cca 52 % chlapců.

Graf 1: Volba středoškolského oboru podle pohlaví

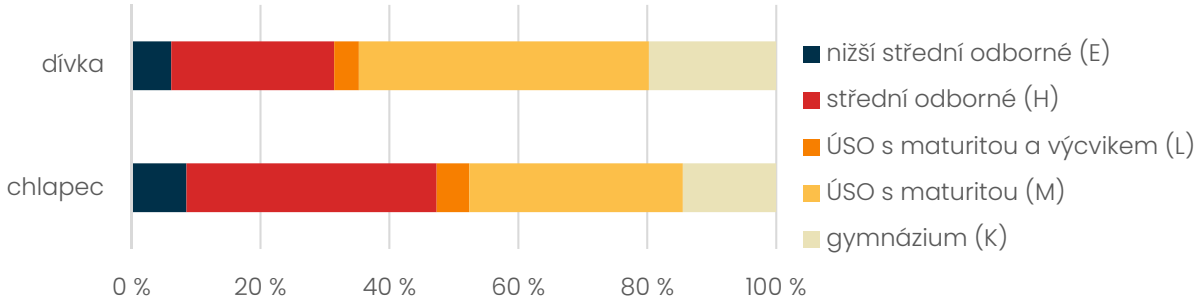

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Data jsou počítána za všechny žáky Karlovarského kraje, kteří v letech 2011–2023 nastoupili do prvního ročníku střední školy, resp. do 5. ročníku osmiletého gymnázia.

Cizinci rovněž volí středoškolské obory specifickým způsobem. 37 % cizinců nastupuje na gymnázium (ve srovnání s 16 % Čechů). Dohromady 74 % cizinců volí maturitní obory (oproti 60 % Čechů).

Graf 2: Volba středoškolského oboru podle státní příslušnosti

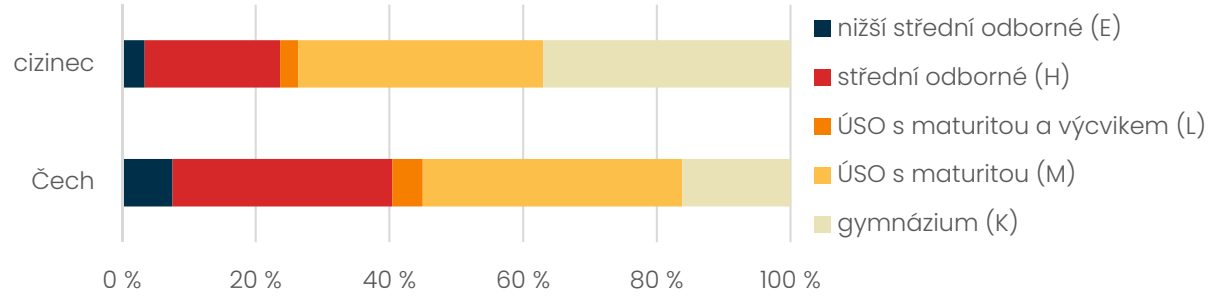

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Data jsou počítána za všechny žáky Karlovarského kraje, kteří ve zkoumaném období nastoupili do prvního ročníku střední školy, resp. do 5. ročníku osmiletého gymnázia.

Podíly žáků, kteří při nástupu na střední školu volili jednotlivé skupiny oborů, zůstávaly v období 2011–2023 víceméně stabilní. Lze ovšem sledovat slabý trend nárůstu podílu žáků, kteří si vybrali maturitní obor (v letech 2011–2013 cca 58 % žáků, v letech 2021–2023 cca 63 % žáků).

Prostorové faktory ovlivňující volbu střední školy

Data ze školních matrik umožňují unikátním způsobem prozkoumat, jak volbu středoškolského oboru ovlivňuje bydliště žáků. Obsahují totiž informaci o obci, ve které mají žáci trvalé bydliště. Tuto informaci využíváme v analýze dvojím způsobem.

Vzdělanostní struktura obce a míra chudoby

Mapa 1: Rozložení indexu vzdělanosti v obcích Karlovarského kraje, 2021

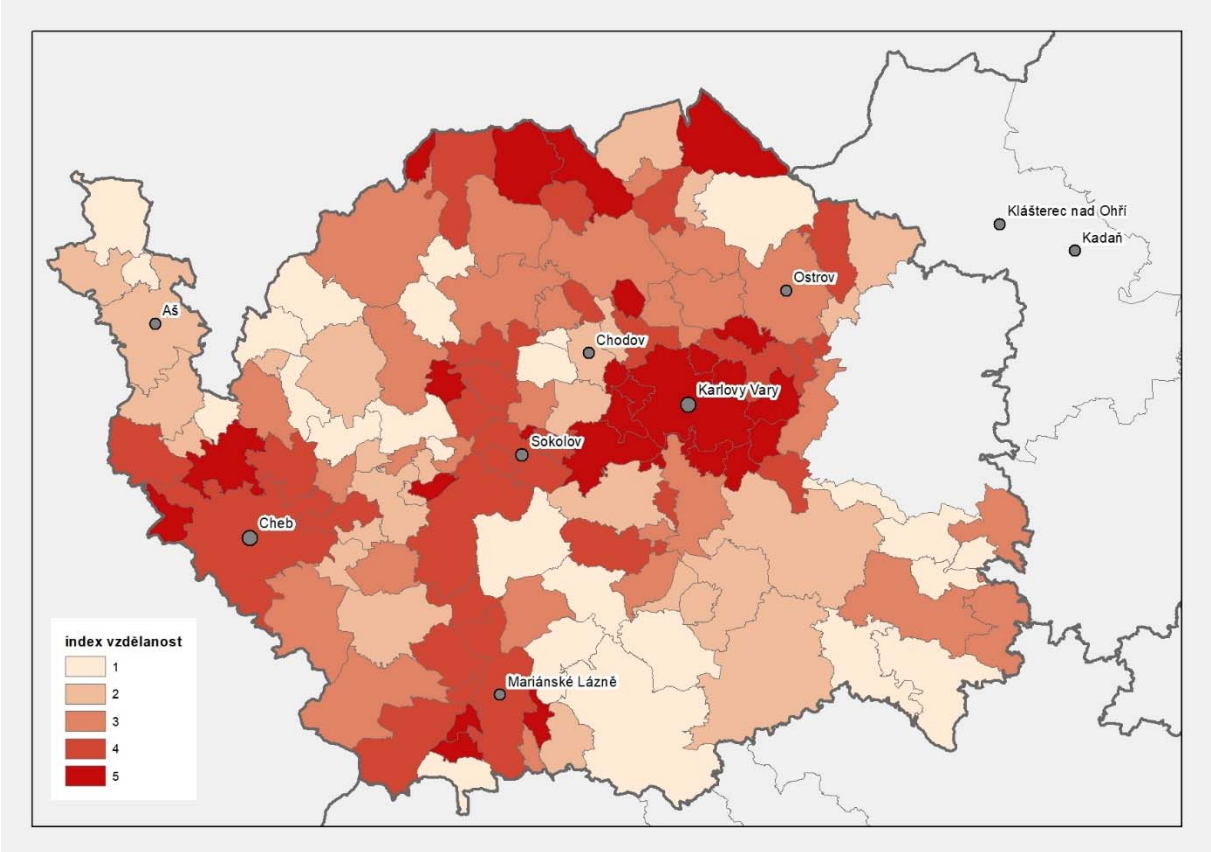

Poznámka: Index vzdělanosti zohledňuje vzdělanostní strukturu dospělých obyvatel obce v roce 2021. Hodnota 1 označuje nejnižší vzdělanost, hodnota 5 nejvyšší. Detaily konstrukce indexu jsou obsaženy v příloze. Plocha Vojenského újezdu Hradiště je označena bíle.

Nejprve zkoumáme, jak souvisí volba střední školy se sociálním složením obce. Předpokládáme, že žáci z obcí, jejichž obyvatelé mají vyšší vzdělanostní status, budou s větší pravděpodobností nastupovat na maturitní obory a zejména na gymnázia. Ze starších studií totiž víme, že vzdělávací dráha českých žáků je výrazně ovlivněna jejich sociálním zázemím. Podobně předpokládáme, že žáci z obcí s vyšší mírou chudoby budou častěji nastupovat na nematuritní obory. Pro účely této analýzy jsme obce v Karlovarském kraji nejprve rozdělili do pěti skupin podle míry vzdělanostního statusu. Mapa 1 zobrazuje prostorový vzorec vzdělanosti. Dále jsme obce rozdělili do pěti skupin podle míry chudoby. Prostorový vzorec chudoby zobrazuje Mapa 2.

Mapa 2: Rozložení indexu sociální exkluze v obcích Karlovarského kraje, 2023

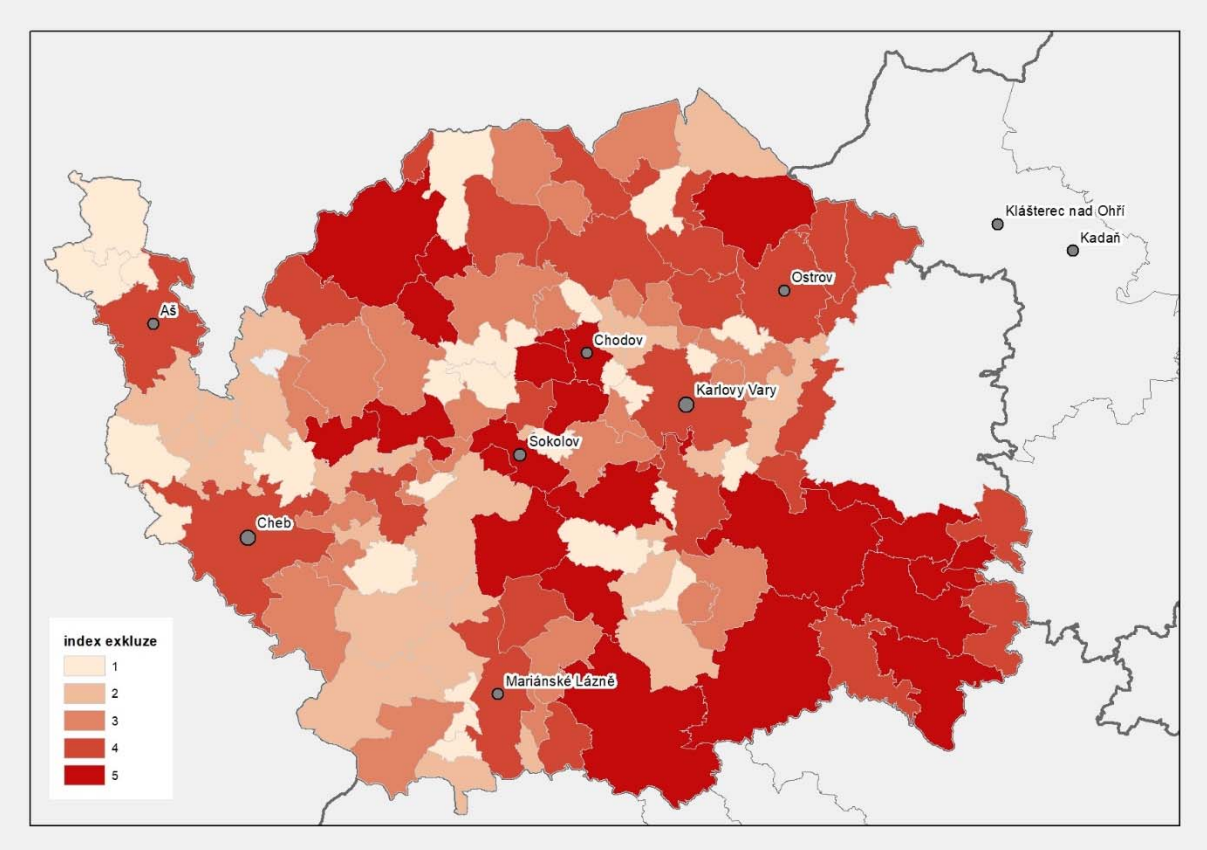

Poznámka: Index sociální exkluze zohledňuje míru chodby v obcích Karlovarského kraje. Hodnota 1 označuje nejnižší exkluzi, hodnota 5 nejvyšší. Detaily konstrukce indexu jsou obsaženy v příloze. Plocha Vojenského újezdu Hradiště je označena bíle.

Na první pohled je patrné, že nadprůměrných hodnot indexu vzdělanosti[6] dosahují velká města v kraji. Výraznější oblast s nadprůměrným vzděláním se formuje především v okolí Karlových Varů. Zároveň ale i řada malých obcí v odlehlých polohách dosahuje výrazně nadprůměrných hodnot (např. Boží Dar, Bublava, Přebuz). Podprůměrné hodnoty indexu se koncentrují hlavně v řídce osídlených, periferních částech kraje. Index sociální exkluze má méně výrazné prostorové vzorce. Vysoké hodnoty sociální exkluze se zobrazují především v obcích, ve kterých se nacházejí významnější sociálně vyloučené lokality. Mezi ně patří rovněž některá velká města (Sokolov, Chodov). Karlovy Vary a Cheb mají rovněž nadprůměrné hodnoty indexu, ale nespadají do pětiny nejvíce postižených obcí. Použitý index silně koreluje s hodnotami indexu sociálního vyloučení, které používá Agentura pro sociální začleňování[7]. Vyšší míra chudoby je podle hodnot indexu lokalizována především v jižní části kraje.

Předpoklad o souvislosti mezi vzdělanostní úrovní obce a volbou středoškolských oborů se v datech plně potvrdil. Graf 3 ukazuje, na jaké obory nastupovali žáci z obcí s různou vzdělanostní úrovní. Největší rozdíly jsou mezi podílem žáků odcházejících na gymnázium. Z obcí s nejvyšším vzděláním odchází na gymnázium 24 % žáků, zatímco z obcí s nejnižším vzděláním jen 7 %, tedy více než třikrát nižší podíl. Obráceně je to s volbou nematuritních oborů. V obcích s nejvyšší vzdělaností volí nematuritní obory 29 % žáků, zatímco v obcích s nejnižší vzdělaností 54 %.

Graf 3: Volba středoškolského oboru podle míry vzdělanosti obce bydliště

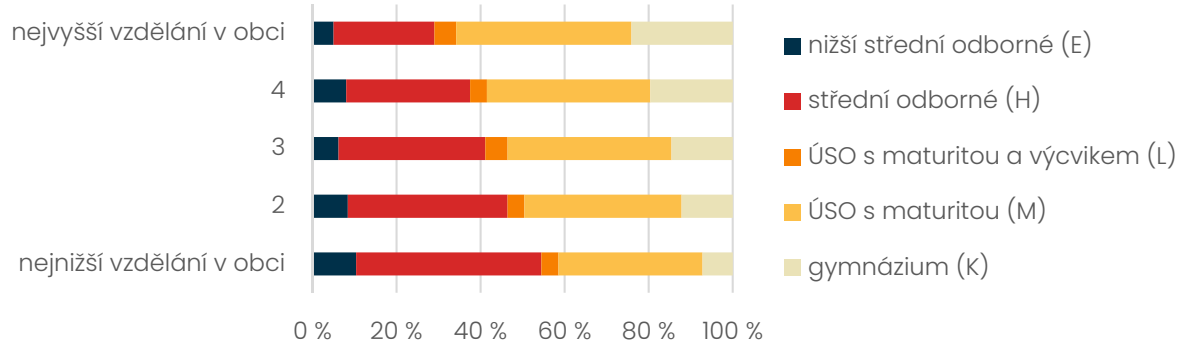

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Data jsou počítána za všechny žáky Karlovarského kraje, kteří ve zkoumaném období nastoupili do prvního ročníku střední školy, resp. do 5. ročníku osmiletého gymnázia. Obce jsou kategorizovány podle indexu vzdělanosti zohledňujícího vzdělanostní strukturu dospělých obyvatel obce.

[6] Hodnoty jsou nadprůměrné v rámci kraje, nikoliv při celorepublikovém srovnání.
[7] www.socialni-zaclenovani.cz/index_socialniho_vylouceni/

Míra chudoby vyjádřená indexem sociální exkluze naopak s volbou středoškolských oborů nijak výrazně nesouvisí. Graf 4 ukazuje, že v Karlovarském kraji v obcích s nejvyšší mírou chudoby, resp. sociální exkluze, nastupuje poněkud vyšší podíl žáků na nematuritní učební obory. Souvislost ale není systematická.

Graf 4: Volba středoškolského oboru podle míry chudoby v obci bydliště

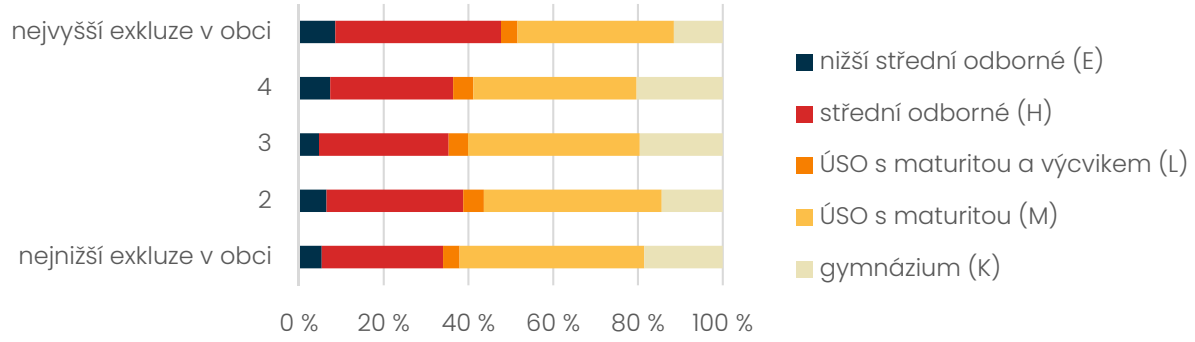

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Data jsou počítána za všechny žáky Karlovarského kraje, kteří ve zkoumaném období nastoupili do prvního ročníku střední školy, resp. do 5. ročníku osmiletého gymnázia. Obce jsou kategorizovány podle indexu sociální exkluze.

Časová dostupnost středních škol

Jedním z hlavních cílů této studie je prozkoumat souvislost mezi dopravní dostupností středních škol a volbou středoškolských oborů. Za tímto účelem jsme obce kategorizovali podle délky dojížďky do střední školy pomocí hromadné dopravy. K této kategorizaci jsme využili data získaná v roce 2022 v projektu „Dostupnost středních škol v Karlovarském kraji hromadnou dopravou" (Bernard, 2022). Obce rozdělujeme do čtyř skupin podle toho, jak dlouho v průměru trvá cesta do nejbližší střední školy při ranní dojížďce a při odpolední dojížďce zpět.[8] Vycházíme přitom z předpokladu, že relativně bezproblémová dojížďka trvá maximálně 60 minut, což odpovídá situaci, kdy žáci musí vyrazit z domova nejdříve hodinu před začátkem vyučování a odpoledne dorazí domů nejdéle hodinu po skončení výuky. Mapa 3 zobrazuje obce Karlovarského kraje podle kategorií dostupnosti. Oblasti s relativně dobrou dostupností se jasně koncentrují do pánevní oblasti mezi Chebem a Ostrovem. Naopak severní a jižní periferie Karlovarského kraje mají dostupnost středních škol ztíženou.

[8] Detaily výpočtu dostupnosti jsou uvedeny v příloze.

Mapa 3: Průměrná časová dostupnost ke středním školám hromadnou dopravou, 2022

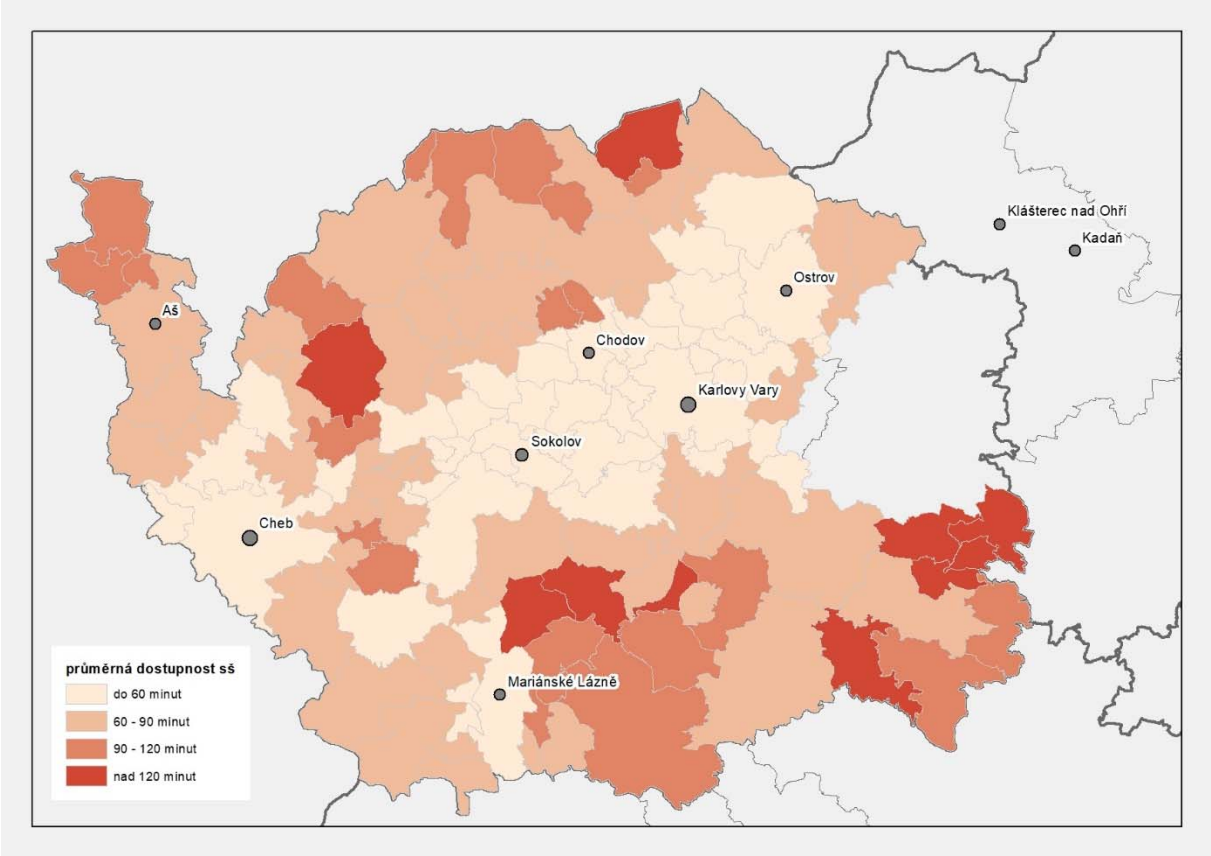

Poznámka: Hodnota dostupnosti je vypočtena jako průměrná časová dostupnost k různým typům středních škol během ranní i odpolední cesty. Data jsou převzata ze studie „Dostupnost středních škol v Karlovarském kraji hromadnou dopravou" z roku 2022. Detaily výpočtu jsou uvedeny v příloze.

Mezi dostupností do středních škol a typem zvoleného středoškolského oboru existuje jasná souvislost zobrazená v Grafu 5. Zřetelně je vidět, že v obcích s nejlepší dostupností volí nadprůměrný podíl žáků gymnázia a naopak málo žáků nematuritní obory. Se zhoršující se dostupností pak podíl žáků odcházejících na gymnázia klesá až cca k 6 %, zatímco podíl žáků volících nematuritní obory roste cca na 55 %.

Graf 5: Volba středoškolského oboru podle časové dostupnosti středních škol

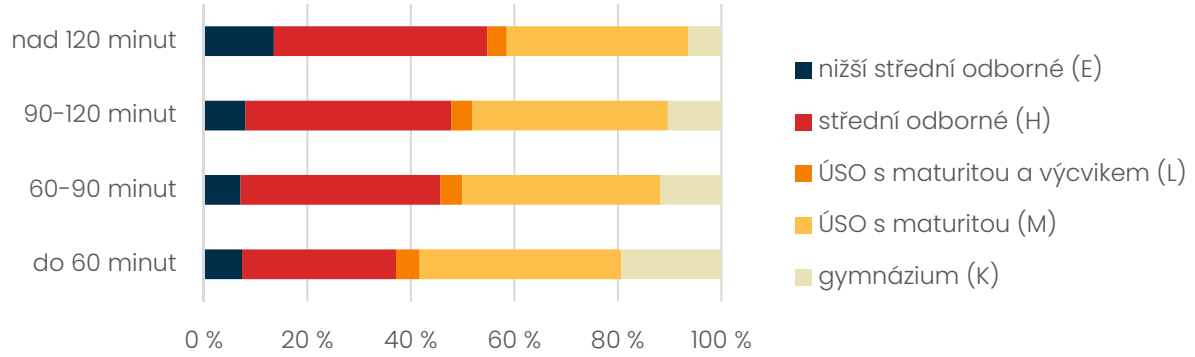

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Data jsou počítána za všechny žáky Karlovarského kraje, kteří ve zkoumaném období nastoupili do prvního ročníku střední školy, resp. do 5. ročníku osmiletého gymnázia. Obce jsou kategorizovány podle průměrné časové dostupnosti středních škol.

Tato zřetelná a systematická souvislost by ovšem sama o sobě nebyla dostatečně přesvědčivým argumentem o tom, že právě dopravní dostupnost škol má přímý vliv na to, jaký typ středoškolského studia si žáci v deváté třídě zvolí. Problém je v tom, že obce se špatnou dostupností se do určité míry překrývají s obcemi s nízkým indexem vzdělanosti. Přitom víme, že i index vzdělanosti souvisí s volbou oborů (viz Graf 3). Abychom vliv dostupnosti očistili od vlivu vzdělanostní struktury, museli bychom spočítat, jak se mění pravděpodobnost nástupu na různé typy oborů při souběžném působení efektů vzdělanostní struktury a časové dostupnosti. Takový výpočet jsme provedli pro gymnázia, protože Graf 5 ukazuje, že právě u gymnázií může záležet na dostupnosti dosti silně.[9] Výsledky tohoto výpočtu ukazují, že časová dostupnost má sama o sobě zřetelný vliv na volbu studia na gymnáziu. Efekt dostupnosti je ale slabší než efekt vzdělanostní struktury. Graf 6 ukazuje „čistý" vliv dostupnosti na volbu gymnázia v hypotetické situaci, kdyby všechny obce měly stejnou vzdělanostní strukturu. Rozdíl mezi obcemi s nejlepší a nejhorší dostupností činí asi 9 procentních bodů. Trend není lineární. Výraznější odchylku u obcí s dostupností 105–120 minut (na gymnázium zde nastupuje výrazně více žáků, než bychom očekávali) neumíme z dat vysvětlit. Jedná se ale o poměrně malý počet žáků a výsledky také mohou být ovlivněny nahodilostmi v datech. V každém případě výsledky analýzy ukazují, že dopravní dostupnost ovlivňuje volbu studia na gymnáziu a z nabídky míst na gymnáziích těží zejména žáci v nejlépe dostupných místech. Naopak žáci

[9] Využíváme binárně logistický model se dvěma kategorickými nezávislými proměnnými.

v odlehlejších obcích s problematickou využitelností hromadné dopravy skutečně volí studium na gymnáziu méně často.

Graf 6: Pravděpodobnost volby gymnázia v závislosti na dostupnosti škol, očištěná od vlivu vzdělanostní struktury. Reálné hodnoty a lineární trend

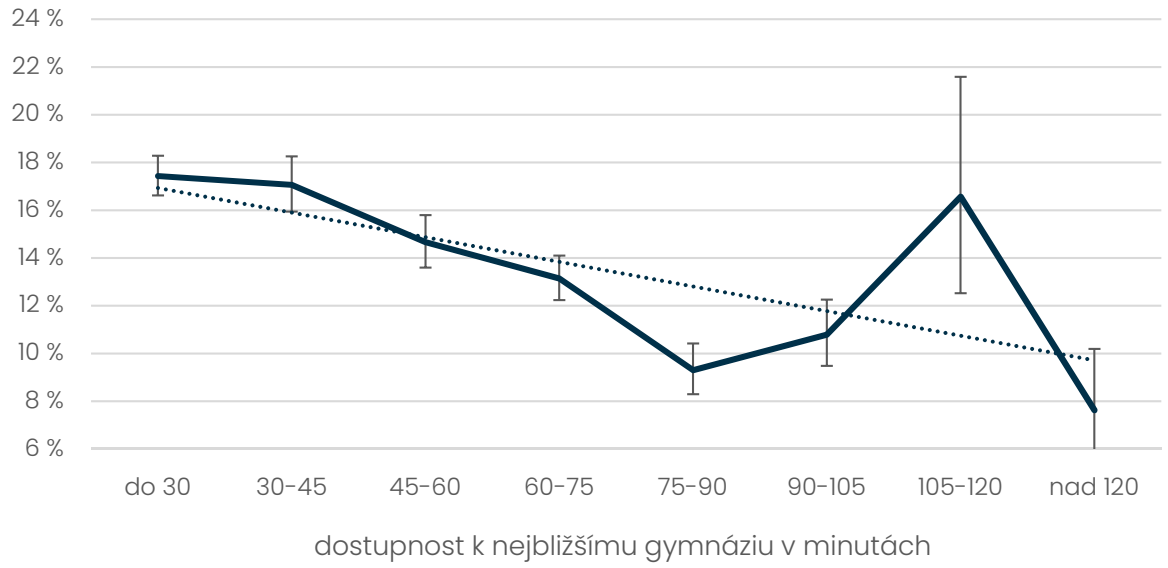

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Data jsou počítána za všechny žáky Karlovarského kraje, kteří ve zkoumaném období nastoupili do prvního ročníku střední školy, resp. do 5. ročníku osmiletého gymnázia. Obce jsou kategorizovány podle časové dostupnosti k nejbližšímu gymnáziu, vliv je očištěn o efekt vzdělanostní struktury obcí.

V posledním kroku této analýzy jsme zkoumali, jestli se čistý efekt dostupnosti gymnázií projevuje silněji při nástupech na osmileté nebo na čtyřleté gymnázium. Opět jsme obce rozdělili do kategorií podle časové dostupnosti k nejbližšímu gymnáziu a modelujeme čistý efekt dostupnosti na volbu osmiletého gymnázia po páté třídě, resp. čtyřletého gymnázia po ukončení základního vzdělání. Výsledky zobrazuje Graf 7. Je z něj patrné, že efekt dostupnosti je u osmiletých gymnázií (modrá čára) mnohem silnější než u čtyřletých gymnázií (červená čára). Podíl žáků nastupujících na osmiletá gymnázia se mezi nejlépe a nejhůře dostupnými obcemi liší téměř trojnásobně. Naopak u čtyřletých gymnázií žádný zřetelný trend vidět není, s výjimkou nejhůře dostupných obcí. Celkově tak Graf 7 ukazuje, že z velkého množství studijních míst na osmiletých gymnáziích v Karlovarském kraji profitují především žáci bydlící ve velkých městech kraje a v jejich okolí. Naopak žáci z odlehlých částí kraje jsou v soutěži o místa na osmiletých gymnáziích ve zřetelné nevýhodě. O konkrétních důvodech tohoto znevýhodnění lze jen spekulovat. Pravděpodobným vysvětlením je

ale to, že dlouhé a komplikované dojíždění je pro žáky ve věku, kdy se nastupuje na osmileté gymnázium (v průměru 11 let), příliš náročné.[10] Snížení tohoto prostorového znevýhodnění by bylo možné dosáhnout transformací gymnaziálního vzdělávání tak, aby kraj nabízel větší počet míst ve čtyřletých větvích na úkor větví osmiletých. Druhým možným krokem je též výrazné posílení hromadné dopravy v periferních částech kraje.

Graf 7: Pravděpodobnost volby osmiletého a čtyřletého gymnázia v závislosti na dostupnosti gymnázií, očištěná od vlivu vzdělanostní struktury. Reálné hodnoty a lineární trendy

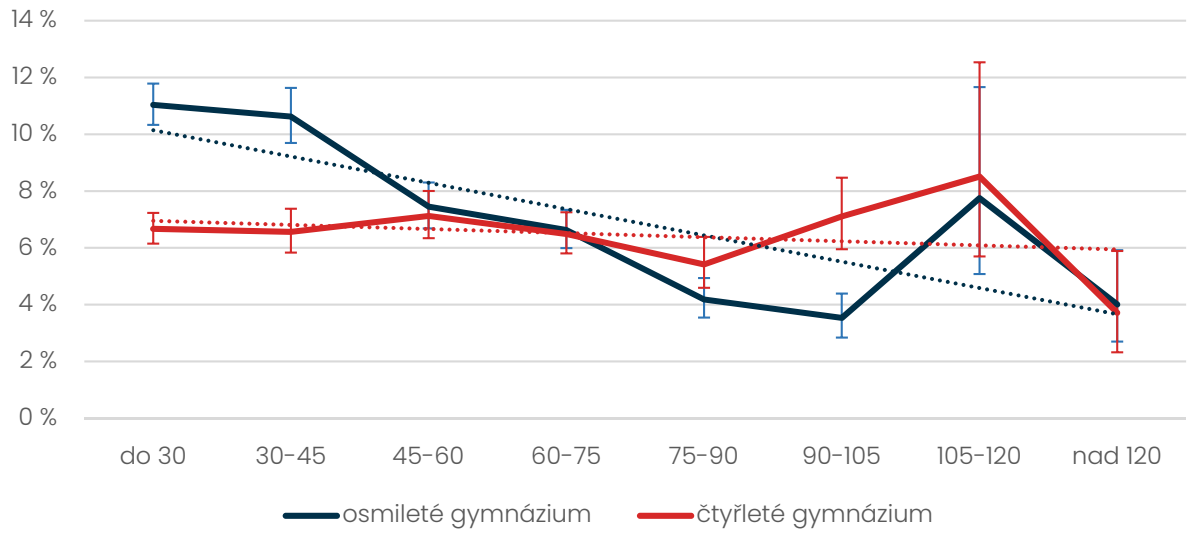

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Pozn. Data jsou počítána za všechny žáky Karlovarského kraje, kteří ve zkoumaném období nastoupili do prvního ročníku střední školy, resp. do 5. ročníku osmiletého gymnázia. Obce jsou kategorizovány podle časové dostupnosti k nejbližšímu gymnáziu, vliv je očištěn o efekt vzdělanostní struktury obcí.

Volba oboru na škole mimo Karlovarský kraj

Někteří žáci volí po ukončení základního vzdělání střední školu, která neleží v Karlovarském kraji. Netýká se to příliš silně těch, kteří nastupují na gymnázium, protože z nich 96 % nastupuje do školy v kraji. U odborných oborů je ale podíl žáků odcházejících na školu mimo kraj vyšší. Tabulka 3 zobrazuje, kolik žáků z Karlovarského kraje nastupuje na střední školu v jiných krajích. Zdaleka nejčastějším místem dojížďky na

[10] Roli může hrát též bydlení v domovech mládeže, popř. v podnájmu. Žáci nastupující na osmiletá gymnázia domovy mládeže ještě nebudou využívat, ale žáci na čtyřletých gymnáziích by mohli.

střední školu je Plzeňský kraj. U jednodušších nematuritních oborů využívá školy v Plzeňském kraji více než 10 % žáků, u odborných maturitních oborů necelých 10 %. Ostatní kraje, včetně Ústeckého, mají z hlediska dojížďky na střední školy spíše marginální význam.

Tabulka 3: Podíly žáků z Karlovarského kraje nastupující na střední školu do různých krajů

	Karlovarský kraj (%)	Plzeňský kraj (%)	Hl. m. Praha (%)	Ústecký kraj (%)	ostatní kraje (%)
nižší střední odborné (E)	85,9	10,6	1,1	1,3	1,2
střední odborné (H)	91,5	4,8	1,1	1,1	1,5
úplné střední odborné s maturitou a výcvikem (L)	84,5	8,9	3,1	1,4	2,1
úplné střední odborné s maturitou (M)	83,5	9,1	3,2	1,7	2,5
gymnázium (K)	95,6	1,7	1,4	0,4	0,9

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR

Výrazné rozdíly z hlediska místa volby školy jsou mezi jednotlivými obory. Tabulka 4 zobrazuje deset oborů, z nichž odchází do škol mimo Karlovarský kraj největší podíl žáků, a zároveň ukazuje, kterou školu v jiném kraji tito žáci nejčastěji volí. V tabulce se objevují obory různých typů, od nejjednodušších nematuritních oborů až po odborné maturitní obory. Všechny nejvíce navštěvované školy leží v Plzeňském kraji. U dvou nematuritních oborů je nejčastějším mimokrajským cílem Střední škola živnostenská v Plané, u maturitních oborů se zpravidla jedná o různé střední průmyslové školy v Plzni. Důvody volby mimokrajské školy mohou být různé. Pro některé žáky jsou mimokrajské školy lépe dostupné, zejména pro žáky v okrajových částech kraje u hranice s Plzeňským krajem. Žáci mohou někdy lépe uspět u přijímacího řízení na mimokrajské škole, mohou vybírat školu kvůli svým kamarádům, podle její pověsti, a z mnoha dalších důvodů. Zejména u velkých oborů, kde zároveň velké procento žáků odchází mimo kraj (typicky například obor informační technologie), je ale ke zvážení, jestli Karlovarský kraj nabízí dostatečný počet studijních míst. Rozšíření nabídky by mohlo oslabit odliv mladých lidí mimo kraj.

Tabulka 4: Obory s nejčastějšími nástupy mimo Karlovarský kraj a nejčastěji volené mimokrajské školy

	celkem nástupů 2011–2023	jiný kraj (%)	Nejvíce nástupů mimo kraj
Stravovací a ubytovací služby E	292	30,8	Střední škola živnostenská a Základní škola, Planá
Ekonomika a podnikání M	724	30,1	Sportovní a podnikatelská střední škola, Plzeň
Grafický design M	255	22,7	Střední uměleckoprůmyslová škola Zámeček, Plzeň
Informační technologie M	1 147	22,1	Střední průmyslová škola elektrotechnická, Plzeň
Opravář zemědělských strojů H	386	19,9	Střední škola, Kralovice
Technické lyceum M	207	19,3	Střední průmyslová škola elektrotechnická, Plzeň
Stavebnictví M	440	19,3	Střední průmyslová škola stavební, Plzeň
Elektrotechnika M	649	19,0	Střední průmyslová škola elektrotechnická, Plzeň
Provoz a ekonomika dopravy M	451	17,5	Střední průmyslová škola dopravní, Plzeň
Ošetřovatel H	271	16,2	Střední škola živnostenská a Základní škola, Planá

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Do tabulky jsou zařazeny jen obory, na které v letech 2011–2023 nastoupilo alespoň 200 žáků z Karlovarského kraje.

Data České školní inspekce

Analýzy školních matrik jsme pro úplnost doplnili ještě prozkoumáním dat z rozsáhlého šetření České školní inspekce, které proběhlo v 9. třídách základních škol a odpovídajících ročnících víceletých gymnázií na jaře roku 2022. Tato data mají oproti matrikovým údajům nevýhodu v tom, že nejsou úplná (v Karlovarském kraji se zúčastnilo 1083 žáků devátých tříd základních škol a 299 žáků víceletých gymnázií), nemají údaj o konkrétním oboru, na který se žáci hlásí, a neobsahují informaci o bydlišti žáků. Volba středoškolského studia je zjišťována na základě otázky: „Kde budeš po prázdninách pokračovat ve studiu? Pokud zatím nejsi přijat/a, vyber, kde bys chtěl/a pokračovat." Žákům byly nabídnuty 3 varianty odpovědí: na gymnáziu; ve střední

škole končící maturitou; v učebním oboru (něčím se vyučím).[11] Na druhou stranu tato data mají také své nezpochybnitelné výhody. Obsahují údaje o školním prospěchu a o rodinném zázemí žáků, což jsou důležité faktory rozhodující o volbě střední školy. Navíc umožňují snadno porovnat situaci v Karlovarském kraji s ostatními regiony. Proto vhodným způsobem dokreslují zjištění o výběru středních škol prezentovaná v předchozí kapitole.

Individuální faktory volby středoškolského oboru – školní prospěch

Nepřekvapivě má významný vliv na výběr střední školy prospěch dítěte. Data České školní inspekce umožňují srovnání volby střední školy žáků 9. tříd podle průměru známek z českého jazyka a matematiky. Graf 8 poskytuje srovnání volby střední školy žáků z Karlovarského kraje s průměrem za celou Českou republiku.

Graf 8: Volba střední školy v 9. třídě podle školního prospěchu

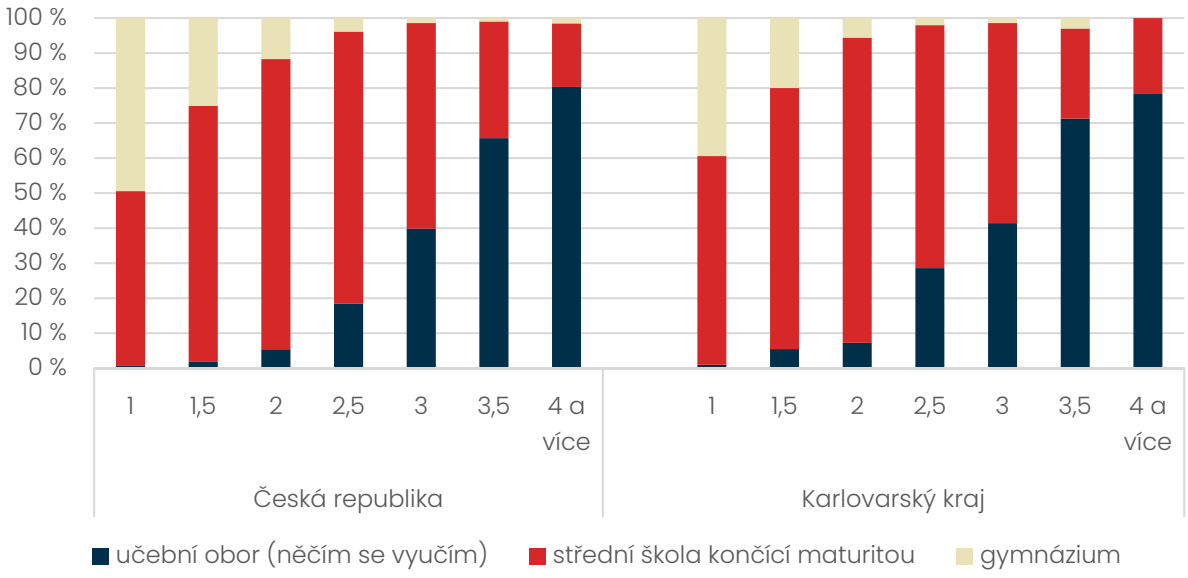

Zdroj: Data ČŠI, vlastní výpočty

Žáci, kteří mají z obou předmětů jedničku, volí v obou případech téměř výhradně maturitní studium, pouze 1 % volí učební obor. Zatímco však v rámci České republiky pokračuje na gymnáziu polovina jedničkářů (49 %), v Karlovarském kraji je to pouze 39 % jedničkářů. Maturitní vzdělávání volí také naprostá většina žáků s průměrem do 2, přičemž ale se stoupajícím průměrem významně klesá podíl žáků pokračujících na

[11] Vzhledem k tomu, že sběr dat probíhal v období květen až červen 2022, se lze domnívat, že naprostá většina žáků již věděla, na kterou školu byla přijata.

gymnáziu. U žáků s průměrem 1,5 pokračuje v rámci České republiky na gymnáziu čtvrtina, v Karlovarském kraji pak pětina deváťáků, u žáků s průměrem 2 přechází v rámci České republiky na gymnázium 12 %, v Karlovarském kraji je to pouze 6 %. Studium s maturitou, téměř výhradně již jen na středních odborných školách, volí i tři pětiny žáků s průměrem 3 jak v rámci České republiky, tak v Karlovarském kraji. Významnější rozdíl vidíme u žáků s průměrem 2,5, kdy na maturitní obory nastupuje v Karlovarském kraji podstatně méně žáků; učební obor v rámci České republiky volí 18 % žáků s tímto průměrem, v Karlovarském kraji je to pak již 29 %. Podobná situace je také u žáků s průměrem 3,5, i když v tomto případě je rozdíl o něco menší; učební obor volí v rámci České republiky 66 % žáků, v Karlovarském kraji je to 71 % žáků.

Rodinné zázemí

Významný vliv na volbu střední školy má rodinné zázemí žáků. Data České školní inspekce nám umožňují sledovat souvislosti mezi vzděláním rodičů a volbou střední školy žáky 9. tříd. Na základě informací o vzdělání matky a vzdělání otce[12] jsme vytvořili následující kategorie:

bez maturity – ani jeden z rodičů nedosáhl maturitního vzdělání, rodiče se základním vzděláním nebo vyučením (platí i v případě rodin pouze s 1 rodičem)

nejvýše 1 rodič s maturitním vzděláním – v rodinách s oběma rodiči má 1 rodič maturitní vzdělání a druhý rodič základní vzdělání nebo je vyučen, případně nebyl u druhého rodiče tento údaj znám; v rodinách s 1 rodičem má rodič maturitní vzdělání

oba rodiče maturita – oba rodiče mají maturitní vzdělání, ale žádný z nich nemá vysokoškolské vzdělání

nejvýše 1 rodič s vysokoškolským vzděláním – v rodinách s oběma rodiči má 1 rodič vysokoškolské vzdělání a druhý rodič základní vzdělání, je vyučen nebo má maturitu, případně nebyl u druhého rodiče tento údaj znám; v rodinách s 1 rodičem má rodič vysokoškolské vzdělání

oba rodiče VŠ – oba rodiče mají vysokoškolské vzdělání

Graf 9 ukazuje, jakou střední školu si volí žáci 9. tříd s ohledem na vzdělání jejich rodičů, a nabízí srovnání volby žáků Karlovarského kraje s volbou žáků v celé České

[12] Vzdělání rodičů vyplňovali v dotaznících sami žáci, takže informace nemusí být ve všech případech přesná.

republice. Jak v rámci Karlovarského kraje, tak i České republiky s rostoucím vzděláním rodičů klesá volba učebních oborů, stoupá volba maturitního vzdělání a zvyšuje se podíl žáků pokračujících na gymnáziích. V rodinách bez maturity volí učební obory necelá polovina žáků (48 %, resp. 42 %), v rodinách, kde má 1 rodič maturitu, tento podíl klesá na čtvrtinu, tam, kde mají oba maturitu nebo jeden rodič vysokoškolské vzdělání, je to 10–13 % a v rodinách, kde oba rodiče absolvovali vysokou školu, volí učební obory méně než 5 %.

Zohledníme-li vzdělání rodičů, pak se volba žáků z Karlovarského kraje příliš neliší od toho, jak volí střední školu žáci v celé České republice. V rodinách, kde ani jeden z rodičů nemá maturitu, volí žáci v Karlovarském kraji o něco častěji učební obor. V rodinách, kde má aspoň jeden rodič maturitní vzdělání, se podíl žáků, kteří volí maturitní studium neliší, rozdílná je ale jeho struktura; žáci z Karlovarského kraje volí po 9. třídě méně často gymnázia. Nejvýraznější je tento rozdíl v rodinách, ve kterých mají oba rodiče vysokoškolské vzdělání, kde v rámci celé České republiky volí gymnázia 42 % žáků a v Karlovarském kraji je to pouze 31 %.

Graf 9: Volba střední škola žáků 9. tříd podle vzdělání rodičů

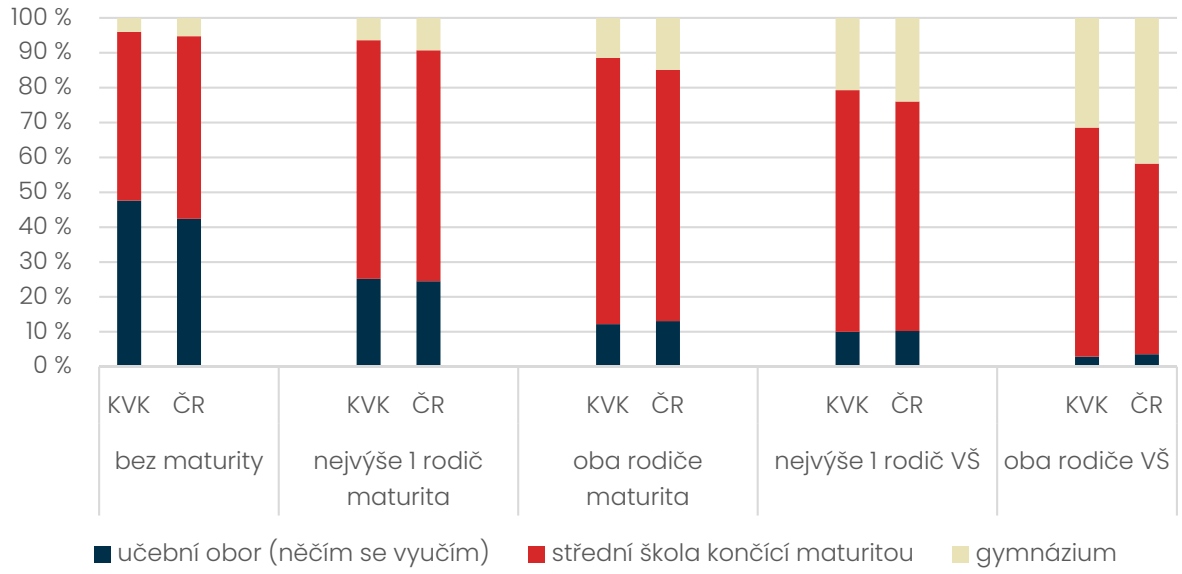

Zdroj: Data ČŠI, vlastní výpočty

Souvislost mezi vzděláním rodičů a volbou typu střední školy u jejich dětí můžeme zobrazit ještě jiným způsobem, a to tak, že se podíváme, jak se liší vzdělání rodičů u žáků volících různé typy středoškolského vzdělání (Graf 10). Rozdíly v tomto grafu

jsou ovlivněny nejen odlišnými preferencemi žáků a jejich rodičů, ale i odlišnou vzdělanostní strukturou obyvatel Karlovarského kraje a České republiky[13]. Do grafu se tak promítá nižší úroveň vzdělání obyvatel Karlovarského kraje. Pro všechny typy studia při srovnání s celou Českou republikou mají žáci z Karlovarského kraje vždy vyšší podíl žáků z rodin bez maturity a naopak nižší podíl žáků z rodin s vysokoškolským vzděláním.

Graf 10: Kdo odchází na gymnázia, střední odborné školy a učební obory

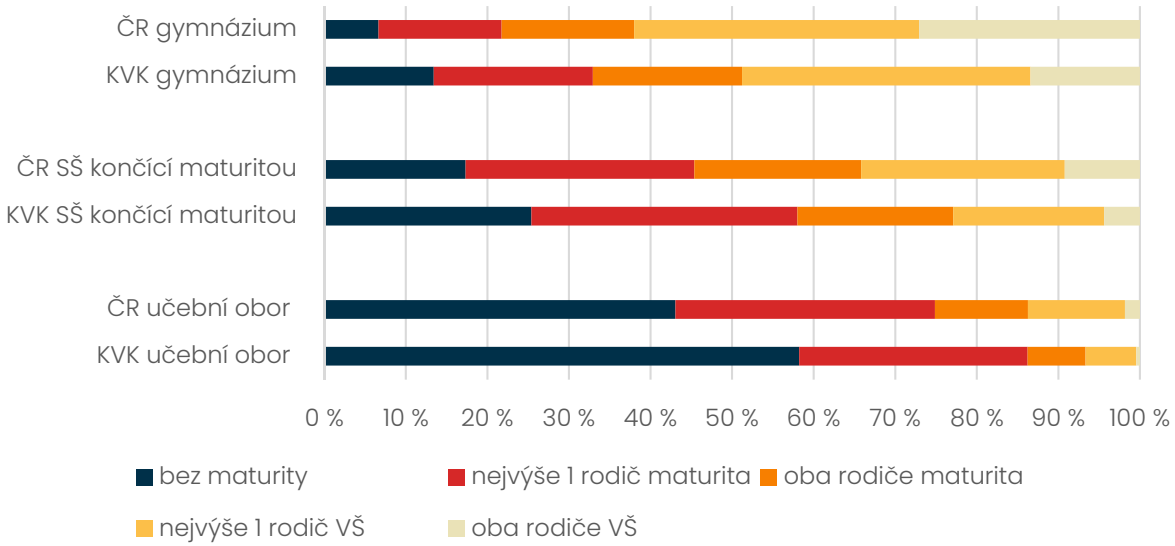

Zdroj: Data ČŠI, vlastní výpočty

Obecně lze říci, že na gymnáziích dominují žáci z rodin, v nichž má aspoň jeden rodič vysokoškolské vzdělání, v rámci České republiky jich je 62 %, v rámci Karlovarského kraje téměř polovina (48 %). Žáků z rodin, v nichž ani jeden rodič nemá maturitu, na gymnázia nastupuje pouze 7 % žáků v rámci České republiky, ale 13 % v rámci Karlovarského kraje.

V případě střední odborné školy končící maturitou jsou nejvýznamněji zastoupeni žáci z rodin, v nichž má jeden nebo oba rodiče maturitní vzdělání, kteří tvoří zhruba polovinu žáků nastupujících na tento typ školy. Podíl žáků z rodin, v nichž má aspoň jeden rodič vysokoškolské vzdělání, je poloviční při srovnání s podílem žáků na gymnáziích a v rámci České republiky je to zhruba třetina, v Karlovarském kraji čtvrtina.

[13] Do volby se však promítá i řada jiných faktorů, jako jsou vzdělávací výsledky žáka, nabídka studijních míst na jednotlivých typech škol i různé strategie žáků a jejich rodičů.

Žáků z rodin bez maturitního vzdělání pak nastupuje na tyto školy v rámci České republiky 17 %, v Karlovarském kraji čtvrtina žáků.

Naopak do učebních oborů nastupují v Karlovarském kraji nejčastěji žáci z rodin bez maturity (58 %), ti jsou nejčastěji zastoupenou skupinou i v rámci celé České republiky (43 %), kde však zhruba stejně dětí pochází také z rodin, v nichž má jeden nebo oba rodiče maturitu.

Celkově Graf 10 ukazuje, že rodinné zázemí žáků na různých typech středních škol se od sebe zásadně odlišuje. Žáci nematuritních oborů v Karlovarském kraji se ve třídě setkávají ve velké většině s vrstevníky pocházejícími z málo vzdělaného prostředí a téměř nepotkávají vrstevníky s vysokoškolsky vzdělanými rodiči. U gymnazistů je to naopak, v jejich třídách jsou běžně zastoupeni vrstevníci pocházející z vyšších vzdělanostních vrstev. Nástup na střední školu je tak spojen se silnou polarizací prostředí, ve kterém se žáci pohybují.

Kdo odchází na víceletá gymnázia

Data ČŠI nám umožňují pro úplnost doplnit i údaje o vzdělanostní struktuře rodin žáků víceletých gymnázií (viz Graf 11). Jedná se o žáky v kvartě osmiletých a druhém ročníků šestiletých gymnázií, které odpovídají 9. ročníku základních škol. Převažují-li na čtyřletých gymnáziích děti z rodin, v nichž má aspoň jeden rodič vysokoškolské vzdělání, jejich podíl je ještě vyšší v případě víceletých gymnázií, v rámci České republiky jsou jich již více než tři čtvrtiny (77 %), v rámci Karlovarského kraje tři pětiny (61 %). Žáků z rodin, v nichž ani jeden rodič nemá maturitu, na víceletá gymnázia nastupuje pouze 3 % v rámci České republiky a 7 % v rámci Karlovarského kraje.

Graf 11: Kdo odchází na víceletá gymnázia

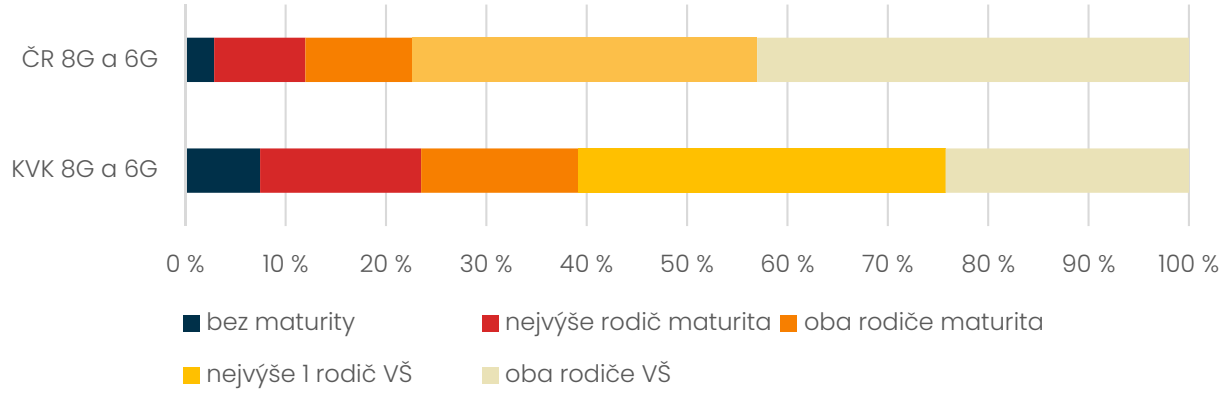

Zdroj: Data ČŠI, vlastní výpočty

Velikost obce, kam žák chodil na základní školu

Data ČŠI nám umožňují srovnat rovněž volbu střední školy podle velikosti obce, ve které sídlí základní škola, kde žák navštěvuje 9. třídu (viz Graf 12). Nemusí se tedy jednat o obec, ve které žák bydlí. Jak v České republice, tak v Karlovarském kraji s rostoucí velikostí obce klesá podíl žáků, kteří si vybrali učební obor, a roste podíl žáků, kteří budou pokračovat na gymnáziích. V Karlovarském kraji jsou však tyto rozdíly výraznější a zároveň zde oproti celé České republice volí žáci ve všech velikostních skupinách obcí častěji učební obor. Tento rozdíl je nejvýraznější v kategorii obcí s méně než 5 000 obyvatel, kde v rámci České republiky volí studium bez maturity pouze 28 % žáků, v Karlovarském kraji je to však 40 % žáků. V případě obcí ve velikostní skupině 5 000 až 19 999 obyvatel je pak tento podíl o něco nižší, v rámci ČR dosahuje 23 % a v případě Karlovarského kraje 31 %. Ve všech velikostních kategoriích obcí naopak odchází na gymnázia menší podíl žáků Karlovarského kraje, než je tomu v rámci celé České republiky.

Graf 12: Volba střední školy v 9. třídě podle velikosti sídla školy

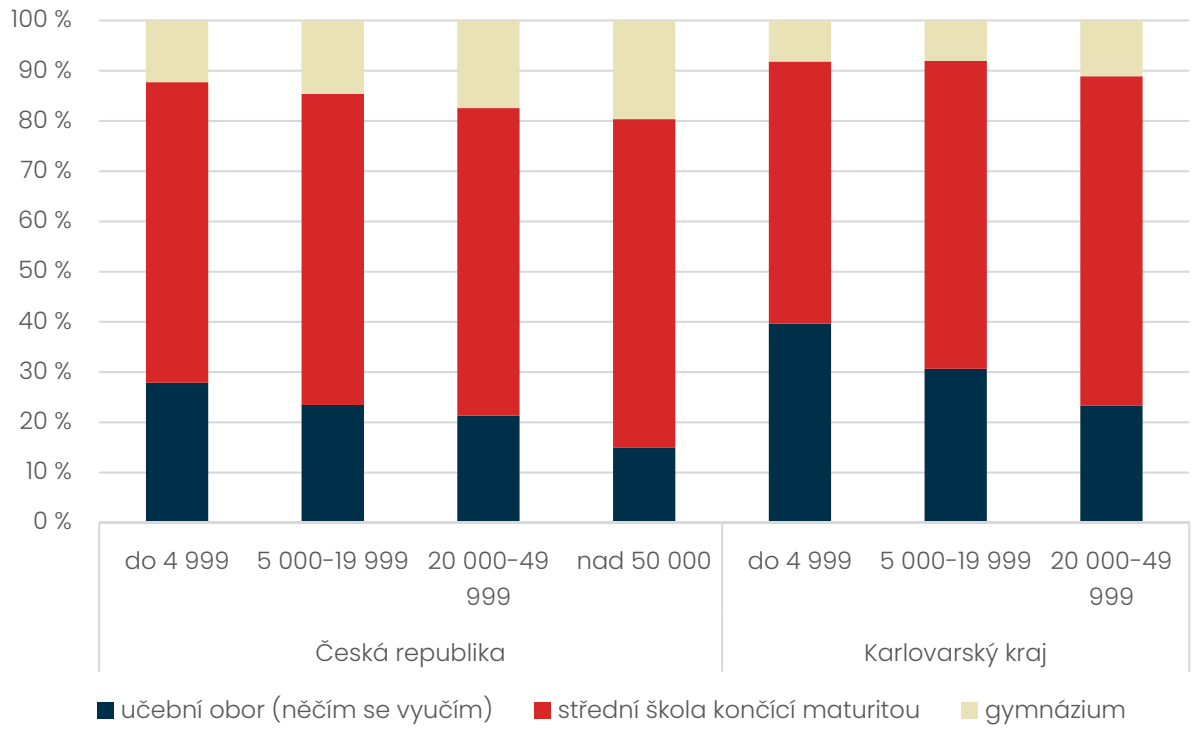

Zdroj: Data ČŠI, vlastní výpočty

Předčasné ukončení střední školy

Druhým tématem této studie jsou předčasné odchody ze středních škol. Jedná se o poměrně rozsáhlý a závažný problém s negativním dopadem na životy mladých lidí i na efektivitu vzdělávacího systému. Ke studiu předčasných odchodů využíváme opět kompletní data ze školních matrik.

Starší studie, např. Svobodová a Büchlerová (2022), upozorňují na to, že předčasné odchody ze středních škol úzce souvisejí s typem oboru (riziko předčasného ukončení je zvlášť vysoké u nematuritních, učňovských oborů), s migrantským původem (cizinci ukončují střední školy předčasně častěji), a také s regionem studia (zvlášť vysoké riziko předčasných odchodů se vyskytuje v Karlovarském a Ústeckém kraji). Obecně též starší studie spojují riziko předčasných odchodů se sociálním znevýhodněním a s nízkou podporou rodiny.

Všechny tyto souvislosti je možné s pomocí dat školních matrik z MŠMT ČR doložit. Zároveň naše analýza umožňuje ukázat, jestli je předčasné ukončení vzdělání ovlivněno také problematickou dopravní dostupností střední školy.

Jako předčasné ukončení střední školy v této analýze označujeme situace, kdy žák střední školy buď zanechal studia, nebo byl ze studia vyloučen.[14] Naopak nezkoumáme situace, kdy žák na konci studia nesplnil požadovanou závěrečnou zkoušku. Obě tyto situace jsou rovněž potenciálně problematické. Nicméně vzhledem k tomu, že tato studie se silně zaměřuje na analýzu efektů dopravní dostupnosti, považujeme naše užší vymezení předčasného ukončení studia za vhodnější. Nesplnění závěrečné zkoušky poté, co žák absolvoval celý studijní program, totiž jen těžko může být způsobeno špatnou dopravní dostupností školy. Naopak předčasné ukončování v podobě zanechání studia či vyloučení může se špatnou dostupností souviset snadno. Užší vymezení předčasného ukončení školy pak vede k tomu, že celkový rozsah tohoto problému je podle našich výpočtů o něco méně častý, než uvádějí jiní autoři. Svobodová a Büchlerová (2022) zmiňují, že podle dat školních matrik odešlo v roce

[14] Pokud žák řádným způsobem přestoupí na jinou školu, nepočítáme takový přestup jako předčasné ukončení. Matriková data ovšem bohužel neumožňují vždy spolehlivě poznat, zda neúspěšný žák po vyloučení či zanechání studia někde jinde opětovně ke studiu v následujících letech nastoupil. Není možné s nimi zkoumat, kolik procent žáků středoškolské vzdělání vůbec nedokončí. Předpokládáme, že „restartů" na jiných školách je poměrně hodně. Použité indikátory tedy vyjadřují předčasné odchody ze studia konkrétní školy a oboru.

2018/2019 ze středních škol předčasně 12 % žáků (bez započtení nástavbového studia). K těmto žákům ale započítávají i ty, kteří neuspěli při prvním pokusu o složení závěrečné zkoušky. Převážná většina z nich nakonec zkoušku úspěšně vykoná později. Podle naší definice předčasných odchodů v Karlovarském kraji v letech 2011–2023 každoročně předčasně odešlo ze střední školy cca 8 % žáků. Toto procento se ovšem výrazně liší podle typu oboru, jak uvádí Tabulka 5. Zatímco předčasné odchody z gymnázií jsou velmi málo běžné, nematuritní učební obory jsou ukončovány předčasně relativně často. Jednodušší učební obory typu E dokonce téměř ve 30 % případů každý rok. Tak vysoké procento odchodů již vede k tomu, že obor dokončí jen malá část žáků, kteří do něj nastoupí. Jedná se tedy nepochybně o podstatný problém zatěžující žáky, jejich rodiny, ale i samotné školy a vzdělávací systém.

Tabulka 5: Riziko předčasného ukončení studia na různých typech oborů v Karlovarském kraji v letech 2011–2023

	předčasné ukončení (%)
nižší střední odborné (E)	29
střední odborné (H)	15
úplné střední odborné s maturitou a výcvikem (L)	8
úplné střední odborné s maturitou (M)	5
gymnázium (K)	1

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR

Individuální faktory ovlivňující předčasné ukončení střední školy

Analýza souvislostí mezi vybranými individuálními faktory a rizikem předčasného ukončení studia v Karlovarském kraji potvrzuje a doplňuje zjištění dřívějších studií. Vyšší riziko předčasného odchodu mají chlapci než dívky, žáci bez českého občanství, a žáci v prvním ročníku (Graf 13). Rozdíly mezi chlapci a dívkami vyplývají především z jiné volby oborů (viz výše, Graf 1). Dívky si častěji vybírají maturitní obory, na nichž je riziko předčasných odchodů nižší. Pokud srovnáme předčasné odchody chlapců a dívek ve stejných oborech, není mezi nimi žádný další rozdíl.

Graf 13: Riziko předčasného odchodu ze střední školy – individuální faktory

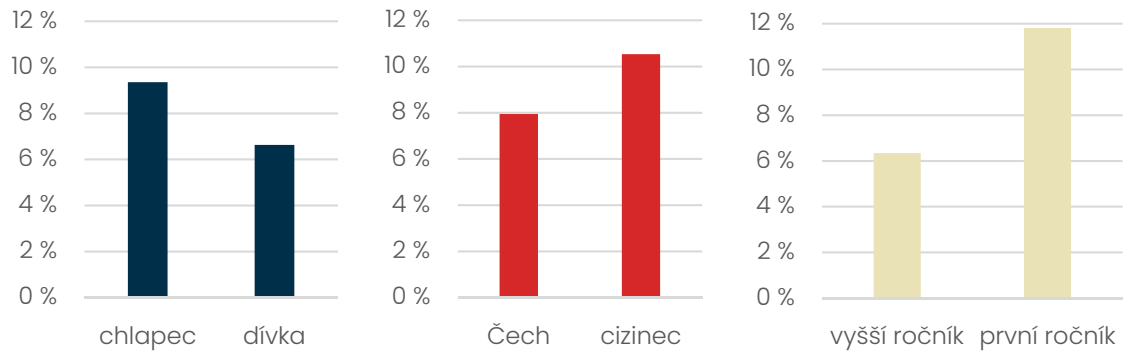

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Do analýzy vstupují všichni žáci středních škol s bydlištěm v Karlovarském kraji, v letech 2011–2023.

Prostorové faktory ovlivňující předčasné ukončení střední školy

Vzdělanostní struktura obce a míra chudoby

Podobně jako v případě volby střední školy, i u předčasného ukončování zkoumáme, do jaké míry rizika předčasných odchodů souvisejí se vzdělanostní strukturou obcí a s mírou chudoby. Oba faktory jsou podstatné. Graf 14 dokládá, že žáci z obcí s vyšším vzděláním předčasně ukončují střední školy výrazně méně často než žáci, kteří vyrůstají v prostředí s horší vzdělanostní strukturou. Rozdíl mezi pětinou obcí s nejvyšším vzděláním a pětinou s nejnižším vzděláním činí 4 procentní body. Podobně jako v případě rozdílů mezi chlapci a dívkami je ale vliv vzdělanostní struktury zprostředkován především volbou středoškolského oboru. Žáci z obcí s nižším indexem vzdělanosti častěji volí nematuritní obory, které mají zvlášť vysoké riziko předčasného ukončení. Porovnáváme-li pouze žáky nematuritních oborů, vzdělanostní struktura obcí nemá na riziko předčasného ukončení systematický vliv.

Graf 14: Riziko předčasného ukončení střední školy podle míry vzdělání obce bydliště

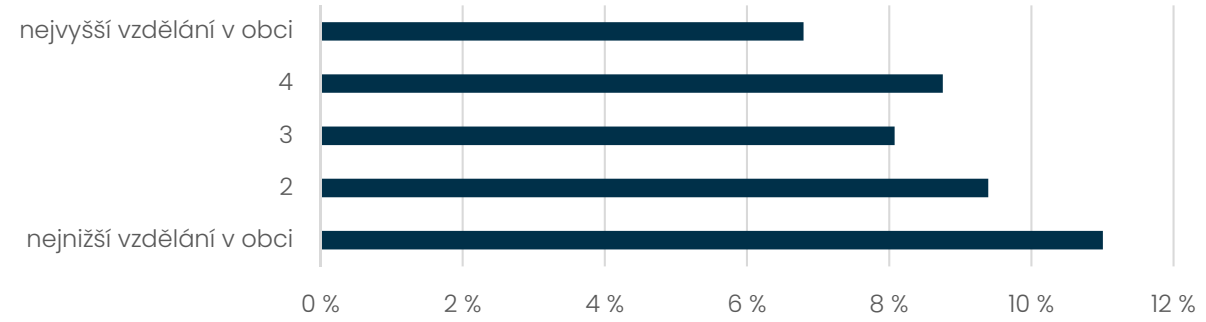

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Do analýzy vstupují všichni žáci středních škol s bydlištěm v Karlovarském kraji, v letech 2011–2023.

Míra chudoby, vyjádřená indexem sociální exkluze, má rovněž zřetelný vliv na množství předčasně ukončených školních docházek do střední školy. Graf 15 ukazuje, že v obcích s vyšší mírou chudoby je riziko předčasného ukončení střední školy o několik procentních bodů vyšší než v obcích s nízkou mírou chudoby. Zároveň ale, na rozdíl od vzdělanostní struktury, má chudoba na riziko předčasného ukončení přímý vliv. To znamená, že i když do analýzy zahrneme pouze žáky určitého typu oborů, míra chudoby zůstává důležitým faktorem. Například v případě nematuritních učebních oborů (obor typu H) je rozdíl mezi rizikem předčasného ukončení v obcích s nejnižší a nejvyšší chudobou téměř dvojnásobný (9 % versus 17 %). Tento výsledek poměrně jasně ilustruje, že chudoba měřená indexem sociální exkluze je silným faktorem zvyšujícím riziko předčasného ukončování středoškolského studia. Bydlení v sociálně vyloučených lokalitách, dlouhodobá nezaměstnanost, a s ní spojená výrazná chudoba se tak propisují do selhávajících vzdělávacích trajektorií mladých lidí.

Graf 15: Riziko předčasného ukončení střední školy podle míry chudoby v obci bydliště

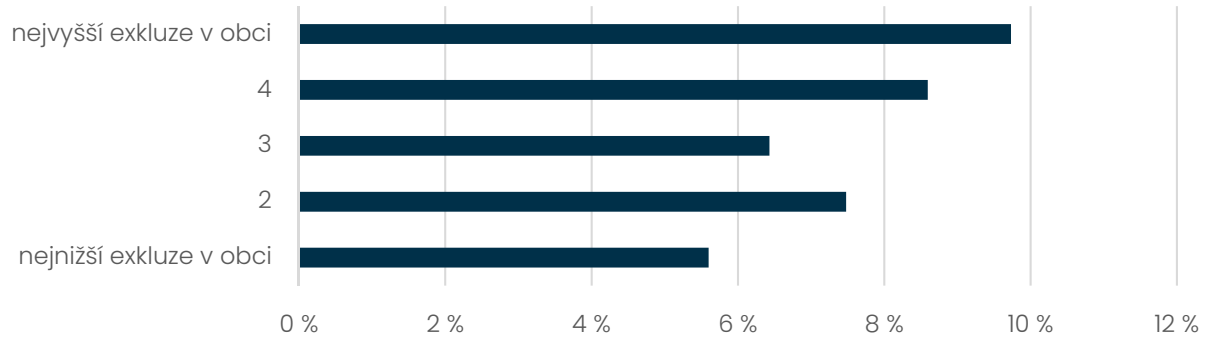

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Do analýzy vstupují všichni žáci středních škol s bydlištěm v Karlovarském kraji, v letech 2011–2023.

Časová dostupnost středních škol

Zajímavou hypotézou, která motivovala tento výzkum, byl předpoklad, že riziko předčasného ukončení docházky na střední školu souvisí s časovou dostupností škol. Předpokládali jsme, že špatná dostupnost škol může představovat překážku, která zvyšuje riziko, že žáci docházku na střední školu ukončí předčasně. Takovou hypotézu lze snadno opodstatnit. Špatná dostupnost škol klade značné časové nároky na každodenní dojíždění. Žáci, kteří nejsou výrazně motivovaní, mohou při takových nárocích od studia v nějaké náročnější fázi upustit. Dojíždění na větší vzdálenosti zároveň

znamená i finanční nároky, které mohou být pro chudší rodiny příliš velkou zátěží.[15] Zároveň má tato hypotéza oporu i v zahraničních zjištěních, podle nichž delší doba dojížďky a problémy s dopravou do školy byly spojeny s nepříznivými vzdělávacími výsledky, s výjimkou případů, kdy delší doba cesty do školy byla důsledkem výběru kvalitnější školy, než jaká byla dostupná v blízkosti bydliště (Hopson et. al., 2024).

Pro ověření této hypotézy jsme klasifikovali obce podle jejich průměrné časové dostupnosti ke středním školám. Využili jsme stejný postup jako v analýze vlivu dostupnosti na volbu střední školy (viz výše, Mapa 3 a Graf 5), abychom spočítali, jak riziko předčasného ukončení školy souvisí s dostupností obcí. Výsledky výpočtu nepotvrzují hypotézu o tom, že špatná dostupnost zvyšuje riziko předčasného ukončování středních škol (Graf 16). Ve výsledcích není patrná žádná systematická souvislost mezi časovou dostupností a předčasným ukončováním. Žáci, kteří mají trvalé bydliště ve špatně dostupných obcích, podle této analýzy ukončují střední školy předčasně zhruba stejně často jako jejich vrstevníci v dobře dostupných lokalitách.

Pro jistotu jsme podobnou analýzu ještě zopakovali pouze pro žáky nematuritních učebních oborů. Celkově je u nich míra předčasného ukončování výrazně vyšší, ale ani u nich nemá časová dostupnost středních škol na riziko jejich předčasného ukončování v podstatě žádný vliv.

Statistická analýza tedy hypotézu o souvislosti dopravní dostupnosti a rizika předčasného ukončení středního vzdělání nepotvrzuje. To neznamená, že v individuálních případech jednotlivých žáků nemůže náročnost dojíždění nebo finanční nákladnost sehrát důležitou roli v rozhodnutí zanechat studia. V některých případech se to zřejmě stává, což ostatně dokládají i rozhovory provedené na Sokolovsku a Kraslicku (viz kapitola *Rozhovory s mladými lidmi ve vyloučených lokalitách o jejich vzdělanostních aspiracích a okolnostech studia*). Tyto individuální situace ale nejsou tak časté, aby vytvořily systematický statisticky zachytitelný vzorec. V každém případě je patrné, že sociální znevýhodnění v podobě chudoby a sociálního vyloučení má na svědomí mnohem více případů předčasného ukončení studia na střední škole než špatná dopravní dostupnost školy. Zcela jistě je i přesto důležité, aby kraj usiloval o zajištění kvalitní a dopravní dostupnosti do škol i z periferních lokalit. Zdá se ale, že

[15] Lze ovšem najít i protiargumenty. Značná část žáků na středních školách využívá bydlení v domovech mládeže (na internátech). Žáci ze špatně dostupných obcí se díky tomu mohou nárokům spojeným s dojížděním vyhnout.

případné významné posílení dopravní obslužnosti by nemělo výraznější vliv na selhávající studijní dráhy.

Graf 16: Riziko předčasného ukončení střední školy podle průměrné časové dostupnosti středních škol

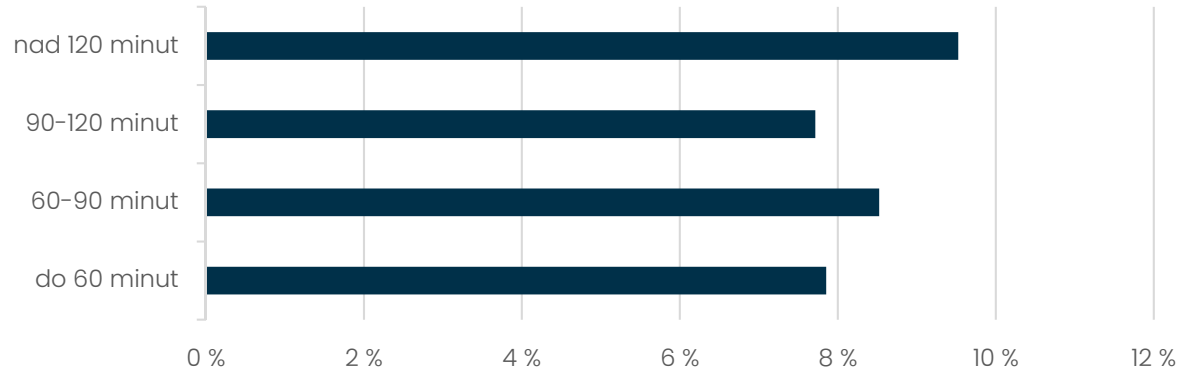

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR
Poznámka: Do analýzy vstupují všichni žáci středních škol s bydlištěm v Karlovarském kraji, v letech 2011–2023.

Faktory na straně jednotlivých škol

O tom, kolik žáků opustí střední vzdělávání předčasně, rozhodují také faktory na straně jednotlivých škol. Svobodová a Büchlerová (2022) v tomto smyslu hovoří o významu třídního a školního klimatu, které vyjadřuje kvalitu vztahů mezi učiteli a spolužáky. Kvalita vztahů ve škole zřejmě hraje při rozhodování žáků o tom, zda školu ukončit nebo nikoliv, podstatnou roli. Na straně škol ale mohou být důležitými faktory i další věci. Např. realizace podpůrných opatření pro žáky se studijními obtížemi, nebo také nastavení očekávaných studijních nároků, či nastavení přijímacího systému. Tato studie si neklade za cíl prozkoumat specifika vzdělávacího procesu a klimatu jednotlivých středních škol v Karlovarském kraji. Dokáže ale pomocí dostupných dat zachytit, do jaké míry se jednotlivé školy odlišují v tom, jak často jejich žáci ukončují svou docházku předčasně.

V první řadě je třeba říci, že není užitečné porovnávat mezi sebou jednotlivé školy v Karlovarském kraji pouze podle míry předčasného ukončování všech jejich žáků. Školy se od sebe výrazně odlišují strukturou vyučovaných oborů. Výše jsme přitom ukázali, že mezi jednotlivými obory jsou zásadní odlišnosti. To vede k tomu, že školy poskytující více nematuritních učebních oborů mají celkovou míru předčasného ukončování výrazně vyšší než školy zaměřující se na maturitní obory, zejména gymnázia. Mnohem větší smysl dává porovnání stejných oborů na různých školách. Data,

se kterými pracujeme, nám dávají možnost jít v tomto porovnání až na úroveň jednotlivých studijních oborů. Můžeme tedy porovnat studijní dráhy žáků se stejným oborem v různých školách. Takové srovnání ukazuje, že mezi jednotlivými školami v Karlovarském kraji jsou stále výrazné rozdíly. Vzhledem k velkému množství studijních oborů zde nezobrazujeme jejich celkový seznam. Zároveň také není naším cílem identifikovat jednotlivé školy, ve kterých je míra předčasného ukončování vyšší než jinde.[16] Tabulka 6 zobrazuje dvanáct vybraných oborů, které nabízí větší množství středních škol v Karlovarském kraji, a zároveň je mezi těmito školami výrazný rozdíl v množství žáků, kteří daný obor předčasně opouštějí. Do tabulky zařazujeme pouze ty kombinace škol a oborů, pro které je v období 2011–2023 k dispozici minimálně 100 záznamů. Tím zabraňujeme tomu, aby údaje zkreslily velmi malé obory s nízkými počty žáků. Z přehledu v tabulce zřetelně vyplývá, že podíly žáků, kteří školu úspěšně dokončí, se u některých oborů mezi školami liší diametrálním způsobem, často i více než dvojnásobně. Taková situace zjevně znamená, že žáci, kteří si vyberou konkrétní obor a nastoupí v Karlovarském kraji na střední školu, nestojí na stejné startovní čáře. Někteří z nich mají mnohem větší šanci úspěšně školu dokončit a jiní horší. Záleží přitom nejen na jejich individuální píli a zázemí, ale zřejmě také na tom, jakou konkrétní školu si vybrali. Jsme přesvědčeni, že tyto rozdíly si zaslouží hlubší prozkoumání a případně snahu o jejich redukci. Zejména by to platilo v případě, kdyby se riziko předčasného ukončování objevovalo u různých oborů systematicky v malé skupině škol.

[16] Nepovažujeme takovou veřejnou identifikaci za vhodnou. Množství předčasných odchodů ze studia může mít celou řadu příčin, z nichž ne všechny je možné ovlivnit ze strany vedení školy. Proto naše výsledky nemají vést ke stigmatizaci konkrétních škol. Považujeme ale za důležité upozornit na výrazné rozdíly, které mezi školami v tomto smyslu panují. Domníváme se, že patří k roli zřizovatele škol, aby se zjištěnou situací zabýval hlouběji a usiloval o snížení neodůvodnitelných rozdílů v riziku předčasného opouštění studia.

Tabulka 6: Rozptyl míry předčasného ukončování jednotlivých oborů na různých školách v Karlovarském kraji. Vybrané obory.

		škola s nejnižším předčasným ukončováním	škola s nejvyšším předčasným ukončováním
		% předčasně ukončujících každý rok	
maturitní obory	Autotronik	3	8
	Informační technologie	3	17
	Obchodní akademie	1	20
	Stavebnictví	7	17
	Strojírenství	3	11
	Veřejnosprávní činnost	4	15
nematuritní obory	Instalatér	14	21
	Kadeřník	9	18
	Kuchař-číšník	15	25
	Mechanik opravář motorových vozidel	12	19
	Prodavač	22	34
	Zedník	22	32

Zdroj: Data ze školních matrik, MŠMT ČR

Poznámka: Do tabulky jsou zařazeny pouze ty kombinace škol a oborů, pro které je v období 2011–2023 k dispozici minimálně 100 záznamů.

Rozhovory s mladými lidmi ve vyloučených lokalitách o jejich vzdělanostních aspiracích a okolnostech studia

Statistická data použitá v předchozích kapitolách studie dokáží přesně popsat některé důležité faktory ovlivňující studijní dráhy středoškoláků. Neumí ale zachytit detaily jejich rozhodování a každodenní situace, ve kterých se tato rozhodnutí odehrávají. Pro tyto účely je lepší použít hloubkové rozhovory. Doplňujeme proto celou studii o výsledky kvalitativní sondy založené na hloubkových rozhovorech s mladými lidmi z vyloučených lokalit Karlovarského kraje a s jejich rodiči. Žáky z vyloučených lokalit jsme vybrali pro rozhovory proto, že chudoba a sociální vyloučení patří k důležitým faktorům zvyšujícím riziko předčasného ukončení studia. Rozhovory jsme prováděli ve dvou místech, v Sokolově a v Kraslicích. Zatímco vyloučené lokality v Sokolově jsou dobře dopravně dostupné, Kraslice leží v hůře dostupné poloze. Metodologické detaily jsou uvedeny v příloze.[17]

Základní škola a příprava na další studium ve vyloučených lokalitách

Respondenti v hloubkových rozhovorech vzpomínali na základní školu ve většině případů velmi rádi a mnozí *„by se tam hned vrátili"*. Základní školu si spojovali zejména s kamarády, se kterými do ní chodili, někteří i s učiteli. Vzpomínali na konkrétní učitelky nebo učitele, se kterými byla ve škole zábava, nebo dobře učili nějaký předmět, ale také jim mnozí z nich pomohli a cítili z jejich strany podporu, mnohdy větší než ze strany rodiny. *„Hlavně s panem učitelem třídním, a ještě před ním tam byla učitelka, ta mě měla od první do pátý třídy, ta byla úplně nejlepší, s tou se stýkám až dodnes. Prostě já vím, kde bydlí, já ji navštěvuju pořád, popovídám si s ní a ta mě motivuje, dodnes mě furt motivuje, nebo že chce, abych šel dál, dál v učení, jo, pak šel na maturitu a já už si zase říkám, na to už nemám energii, já už jsem rád, když už se potřebuju usadit, no."* Osoba třídního učitele nebo učitelky byla pro mnohé podstatná, co se týče vedení i dalšího směřování. Někteří učitelé je způsobem, jakým vedli předmět, i přilákali k jeho hlubšímu studiu. *„Pracovní výchova, … tam mě vlastně učitel přivedl k truhlařině, tam vlastně jsem zjistil, že toto mě baví a toto musím dělat jakoby v životě."*

[17] Kapitola byla vytvořena a sepsána s podporou projektu NPO „Národní institut pro výzkum socioekonomických dopadů nemocí a systémových rizik" č. LX22NPO5101, financovaný EU – Next Generation EU (MŠMT, NPO: EXCELES).

Respondenti často zmiňovali v souvislosti s tím, co se jim líbilo v základní škole, stabilitu a známost prostředí, kterou pak mnozí dávali do kontrastu se situací ve střední škole, což pro ně byla velká změna, ke které se museli odhodlávat. Téměř všichni měli základní školu v docházkové vzdálenosti, tedy ve známém prostředí kousek od domova bez nutnosti dojíždět. *„V tom, že to jsem měl prostě kamarády od první třídy až do devátý třídy, byl jsem s nima furt třeba. A učitelku jsem měl třeba od čtvrtý až do devátý třídy tu samou. Takže to bylo… Mohl jsem se poradit, s kým chci prostě, a nikdo mi nic neřekl.*" Několik z nich ovšem zmiňovalo, že během povinné školní docházky základní školu změnili, a to z důvodu stěhování nebo i nespokojenosti s některými učiteli nebo kvůli šikaně.

Někteří z našich respondentů navštěvovali speciální základní školu. Speciální základní škola je žáky a rodiči hodnocena rozporně. V některých rozhovorech byla vnímána spíše s despektem a jako selhání. Někteří respondenti mluvili o přeřazení nebo i zařazení do speciální školy s tím, že nerozuměli důvodům, proč tomu tak bylo, a cítí v souvislosti s tím nespravedlnost. *„A bohužel takový pravidlo je, že když jde jedno dítě do speciálky, jako do zvláštní školy, tak pomalu automaticky už ty další děti se tam dávaj taky."* Jiní respondenti si však speciální základní školu naopak velmi chválili, a to zejména přístup učitelů a jejich podporu, díky které se několika z nich podařilo dostat a posléze i vystudovat střední školu. *„Lepší než kdybych chodil do normální základky, ta by mi to úplně zničila, takže než, protože tam by na mě šli hodně rychle a já bych to nezvládl, takže tady šli pomalu a pak už postupně, postupně pak šli rychle, dávali více, větší zátěž a pak jsem to, pak jsem zvládal, že připravili mě prostě na to, na to učiliště."*

Někteří rodiče vedle vstřícné komunikace s učiteli nebo ředitelkou či ředitelem oceňovali na základní škole, kam chodily jejich děti, možnost doučování nebo obědy pro děti zdarma. Dalším přínosem je podle nich, když do té školy dítě chodí rádo a nemá problémy s konkrétními učiteli, což se pak poměrně často promítá do absencí ve škole. Jak vyplynulo i z jiných výzkumů, např. výzkum MŠMT ČR Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní šance romských žákyň a žáků základních škol v okolí vyloučených romských lokalit (Gabal, 2009), absence bývají mezi romskými žáky až trojnásobné oproti ostatním žákům, což výzkumníci spojovali v případě prvního stupně s podmínkami života v sociálně vyloučených lokalitách a s tím spojenou vyšší nemocností. V případě druhého stupně absence častěji souvisely podle výzkumníků se vztahem ke škole a výuce. I naši respondenti mluvili o absencích, kterými řešili nesympatie k některým učitelům či předmětům nebo nezájem o školu. *„Já jsem v tu dobu v tý devítce*

skoro nedělal vůbec nic, nechodil jsem ani skoro do školy, protože se mi nechtělo.“ „Akorát třeba když měl tu angličtinu, nevím, v jaký to měl den, tak jako třeba na ten den třeba řekl: „Já do školy nejdu.“ V jednom případě respondentka z řad rodičů odůvodňovala časté absence svých dětí ve škole špatnou finanční situací, kdy rodina neměla na dojíždění a svačinu pro děti. Situaci musela řešit i policie a mamince hrozil trest odnětí svobody za zanedbání péče, což se však nakonec podařilo urovnat s pomocí neziskové organizace Člověk v tísni.

Někteří respondenti popisovali, že docházka do školy pro ně v některou dobu byla „tak trochu na druhé koleji“, i když do školy chodili rádi. V rozhovorech zmiňují, že zpětně litují, že se více nepřipravovali na výuku a na přijímací zkoušky, neboť mnohem více řešili vztahy, kamarády nebo i měli např. problém s drogami. Poměrně často ve výpovědích zaznívala i nedůvěra ve vlastní schopnosti a podceňování, které vede k tomu, že jakékoli úsilí někteří z našich respondentů dopředu raději vzdali. *„Já se asi hodně podceňuju, jakože nezvládnu třeba udělat ty, jako ty poslední zkoušky, co maj bejt jako ve třeťáku, nebo tak. Nebo nebudu dostatečně chytrá, nebo mě prostě jako něco ovlivní nebo mě něco, jak to mám říct, jakoby shodí, a že pak jako si řeknu, že to nemá cenu nebo tak.“* V jednom případě si maminka jednoho z našich respondentů všimla podceňování i ze strany školy: *„Já jsem strašně chtěla, aby šli na střední, protože vím, že tu hlavu mají oba dva, prostě vím, že když zaberou, že jsou chytrý. No a ta paní učitelka strašně nechápala, jak je můžu dát na střední, že oni na tu… Furt je ponižovala, že na tu střední nemají, že se tam jako ani nedostanou, ať to ani nezkouší. Nakonec jako si udělali… Oba udělali přijímačky na střední, takže to dali, a když se to paní učitelka dozvěděla, tak jako docela koukala.“*

Výběr střední školy

V rozhovorech popisovali respondenti mnoho faktorů, které ovlivnily jejich volbu střední školy. V této části shrnujeme nejdůležitější z nich:

Dosavadní studijní výsledky a nízká sebedůvěra

Velmi významným faktorem ovlivňujícím, zda naši respondenti šli či nešli studovat, a jaký si vybrali středoškolský obor, byly jejich dosavadní studijní výsledky, ale též zájem o studium. Jak mnozí uvedli, většinou měli spíše trojky nebo čtyřky na vysvědčení, několik z nich opakovalo ročník nebo navštěvovali speciální školu, čímž se možnosti studia a nabídka oborů podle nich zúžily. Kromě toho se mnozí mladí lidé ve vylou-

čených lokalitách potýkají s nízkou sebedůvěrou a domnívají se, že nemají dostatečné předpoklady a schopnosti zvládnout studium, nebo i jen se dostat na určitou střední školu. Raději pak volí jistotu v nejbližším okolí a jiné možnosti ani nezkouší.

Někteří o určitém oboru snili již od dětství: *„Jako sen můj byl se vyučit na tu kadeřničku, to byl prostě můj sen odmalička, prostě dělat vlasy a to. Prostě mě to úplně baví. Já třeba i začnu jemu dělat vlasy jako tyto, když mám i vlasy ty příčeskový, tak mu tam jako připletu. Mě to prostě hrozně baví a chtěla bych to zase zkusit, no, kdyby mi to teď už tentokrát vyšlo.“* Někteří přiznali, že je s jejich známkami na vybranou školu nepřijali a šli tedy na jiný obor. Většina volila nějaký učební obor, ale někteří i zkusili přijímací zkoušky na jiné školy, jako např. IT nebo studium policejní školy, avšak neuspěli. Zpětně to hodnotí jako své selhání a mluví o tom, že se měli více učit a připravovat na přijímací zkoušky.

Zůstat s kamarády

Často zmiňovaným velmi významným faktorem pro rozhodování bylo to, na jakou školu půjdou jejich kamarádi a spolužáci. Někdy se tak stalo, že si vybrali obor, který je příliš nezajímal, ale rozhodli se pro něj jen, protože tam chtěli jít kamarádi. *„Popravdě jsem chtěla jít na kuchař-číšník, ale na poslední chvíli jsem si to rozmyslela. Takže jsem šla na cukrářku kvůli kamarádce.“ „No jakoby ti, co měli horší známky anebo nebyli chytrý, tak jsou tady* (v Kraslicích)*, ale i ti, co mohli jít třeba hodně daleko, tak někteří skončili tady, protože šli za kamarádama.“* Nemožnost být s kamarády ze základní školy ve stejném ročníku také snižuje ochotu přihlásit se v případě neúspěchu ke studiu určitého oboru v dalším roce.

Obava z neznámého prostředí

Rozhodování o střední škole ovlivňovala i poměrně často zmiňovaná obava z neznámého prostředí a z nových lidí. *„Na základce to bylo prostě, že hodně známých lidí, takže jsem se tam cítil dobře, učitelé dobrý, všechno. A teďka, když jsem na střední, tak takoví lidi, třeba ze Sokolova jsou tam… Nevím, no, bylo to trošku… Na začátku prváku to bylo takový divný, ale teďka, jak už to, tak už je to normálně, jak kdybych byl na základce, takže dobrý.“* Ti, co se nakonec i přes velké obavy ze studia v jiném městě odhodlali, posléze zjistili, že vše vyřeší čas a i v novém prostředí naleznou kamarády a ve škole si zvyknou. Mnozí se však ke změně neodhodlali a zůstali kvůli obavě z neznámého víceméně ve stejné škole, neboť v Kraslicích je střední škola spojena se základní a někteří učitelé působí v obou školách. *„Nás napadlo s kámošem, že buď půjdeme tam, anebo nás vezmou sem. Ale tady to bylo taky jistější,*

protože tady mě znaj učitelé a tak.“ „Tak líbí se mi tam to, že tam všechny učitele znám, protože učí, učili i mě na základce.“ Mezi respondenty se jen ojediněle našli tací, kteří naopak toužili po změně a novém prostředí, neboť např. nebyli spokojeni v základní škole. *„Vlastně tady máte furt to samý, ty samý lidi a samý stejný přátelství, takže jako není co nového zažít jako tady.“*

Obavy z neznámého ovlivňují i dále zmíněnou neochotu bydlet při studiu v domově mládeže. Mnozí respondenti udávají, že vlastně neví, jak to v domově mládeže vypadá, a vycházejí zejména ze zkušeností svých kamarádů nebo spolužáků. Ohledně domovů se ale šíří mezi mladými lidmi různé negativní příběhy (divní lidé, šikana, drogy apod.). *„Já jako nevím ani, jak to vypadá na intru nebo tak, ale jako to, co jsem slyšel od kamarádů, nebo co tam byli, tak jako všichni jako z toho intru odešli.“*

Malá ochota dojíždět a bydlet mimo domov

V rozhovorech se objevuje jako významný faktor pro výběr střední školy její vzdálenost od místa bydliště a čas potřebný na dojíždění, s nímž jsou spojeny i finanční náklady. Jen velmi malé množství z našich respondentů bylo z různých důvodů ochotno využít možnosti ubytování v domově mládeže. Jedinou možností pro ně tak bylo nalezení střední školy v blízkém okolí s možností každodenní dojížďky nebo docházky. Tím se však významně snížila nabídka středních škol a oborů a naši respondenti v kombinaci s dalšími faktory jako školní prospěch často vybírali pouze z několika málo oborů. *„Ne dojíždět ne, takže jsem přemýšlel jenom o ISŠTE.“ „Měl jsem dvě, kadeřník a strojní mechanik, ale šel jsem na strojního mechanika, protože jsem nechtěl dojíždět do Sokolova.“* V několika případech dokonce nenastoupili žáci na vysněnou školu, protože v rodném městě zrovna tento obor neotevřeli a oni nechtěli dojíždět. *„On chtěl strašně stavebku. A zrovna ten rok, když si měl vybírat, tak to tady v Sokolově zrušili na tom ISŠTE, takže si vybral nějaké dopravní prostředky. Sice ho to moc nebavilo, ale dodělal to.“* Jindy se respondenti na vybranou školu nedostali a z omezené nabídky v nejbližším okolí si podle svých slov již nevybrali.

Dojíždění bylo charakterizováno jako únavné a náročné. Často to respondenti dávali do kontrastu s jinými možnostmi a ospravedlňovali, proč si vybrali školu v jejich městě. Několik respondentů zmiňovalo v souvislosti s dojížděním obavu z neznámého prostředí a malé předchozí zkušenosti s cestováním a pobytem v jiném prostředí. *„A prostě pro mě je to jako výhodný tady to, že je to jako kousek od baráku, když to tak jako vezmu. A prostě je to jako v mým okolí, tím pádem jako tady to jako znám odmalička, než abysem si jako měla zvykat na další města a teď si jako, ještě si pamatovat ty cesty a toto. Pro mě tady to je jako výhodnější.“* Jiní respondenti

i přes tyto překážky do školy dojížděli, většinou to však podle nich neměli daleko. Několik z respondentů v dojíždění viděli i pozitiva – možnost trávit při cestě čas s kamarády anebo využít čas ve vlaku k učení.

O možnosti bydlení v domově mládeže uvažovali respondenti jen ojediněle. Nejčastěji uváděli, že „doma je nejlíp", neboť tam mají klid a své kamarády. *„A intr mě nebaví, tam bych byl s nějakejma debilama, to… Nevím, prostě já chci být jakoby s kamarádama a tak, jako abysme byli všichni pohromadě a ne, abysme se jako tak rozdělili. To, a hlavně to dojíždění. To, že bych musel v neděli dycky večer tam jet někam daleko, pak zase v pátek se vracet domů, furt si tahat nějaký věci a takhle jako žít, jakože pořádně nevypraný věci, jen tak tak něco, to… Lepší u mámy doma."*

Finanční náročnost

Finanční náročnost studia byla též v několika případech zmiňována jako faktor ovlivňující výběr oboru studia. *„No, chtěla se vyučit, ale tak už prostě neměli jsme tolik finance jako, aby šla do tej školy."* Týkalo se to zejména oboru kadeřník/kadeřnice, kdy podle výpovědí je potřeba mít vybavení za několik tisíc. *„A to stojí hodně peněz ty kufříky a taky ty potřeby k tomu. Tak jsem nechtěl zatěžovat vůbec rodiče s tím a šel jsem prostě sem."* Podobně finanční okolnosti studia zmiňovali bez dalších podrobností i v případě oboru cukrář/ka, ale i kuchař, číšník nebo automechanik. *„No já jsem právě, že chtěla jít na kuchařku, číšník, ale to mi nevyšlo, protože my jsme neměli moc finance na to doma, tak jsem šla na výrobce textilií."* Většinu informací o finanční náročnosti studia (jako nezbytné vybavení, učebnice, oděv apod.) žáci čerpali převážně ze zkušeností a vyprávění jiných lidí. Podrobnosti o možné sociální podpoře např. ze strany neziskových organizací nebo jiné nezjišťovali. Z webových stránek Střední školy živnostenské v Sokolově lze zjistit, že žáci si nad rámec normálních pomůcek musí pořídit učebnice a drobné vybavení v hodnotě do 2000 Kč. Jistě je však možné využít i učebnice a vybavení z druhé ruky. Pouze v případě oborů kuchař-číšník nebo kadeřník/ce jsou vyžadovány pomůcky, které jsou finančně náročnější (e-learningový program za 1200 Kč, nebo kadeřnické vybavení v hodnotě 4 500–7 000 Kč).

V několika případech též respondenti zmiňovali nutnost mít pro studium daného oboru nějaké očkování, které oni neměli, protože bylo placené a rodiny na něj neměly finance. *„Já jsem chtěla jít taky na tu cukrářku, ale mně chybělo jedno očkování, tak jsem tu přihlášku nemohla jakoby dát."* V případě přihlášky na tuto střední školu je však požadováno pouze standardní potvrzení o zdravotní způsobilosti, které žádné specifické placené očkování nepředpokládá. Toto potvrzení vydává praktický lékař

za poplatek zpravidla 100 Kč. Od 1. 7. 2023 si ani žáci nemusí pořizovat zdravotní průkazy, jejichž pořízení bylo dříve nutné a platilo se za něj.

Špatná finanční situace domácností tak v některých rozhovorech představuje důležitý vysvětlující rámec omezených možností volby středoškolského oboru. Mladí lidé a jejich rodiče zároveň nemají žádné povědomí o možnostech případné podpory při studiu. Je možné, že úspěšné volbě oboru studia by mohl pomoci příslib určité finanční podpory v případě úspěšného přijetí na střední školu.

Nízký přímý vliv rodičů

Mladí lidé poměrně často zmiňovali, že o střední škole se rozhodovali z velké části sami a rodina je v jejich rozhodnutí spíše jen podpořila. Kromě rodičů o možném dalším studiu respondenti podle svých slov diskutovali též se staršími sourozenci, kteří měli již nějaké zkušenosti se studiem, nebo s prarodiči. V některých případech se s nimi přímo o výběru oboru radili a diskutovali o možnostech, v mnoha případech však téměř vůbec. Z velké části to souviselo i s malými zkušenostmi a informovaností rodičů, z nichž velké množství mělo pouze základní vzdělání. Značné množství respondentů též pochází z rodin, kde je větší množství dětí (5 a více) a rodiče primárně řeší spíše menší děti. Někteří rodiče zpravidla kladli důraz zejména na to, aby se jejich syn nebo dcera něčím vyučili, a již pro ně nebyl podstatný obor nebo škola. *„Tak jim to jakoby bylo nějak jedno, co si vyberu, hlavně ať jakoby, ať mě to baví, ať jako, ať mi to jde a ať se vyučím, že jo, ať mám výuční list. Říkali, že je jedno jaký dostaneš známky, hlavně ať jsem vyučenej."* V některých případech jim rodiče doporučovali obor, který je v současné době v dané lokalitě dobře uživí. *„A vybral jsem si strojního mechanika proto, protože jsem pak se všema domlouval, s učitelama a tak, co by bylo prostě lepší. A strojní mechanik by byl i výhodnější, protože v Německu se jde vydělat větší peníze."* V jednom případě si studium respondentka doma musela prosadit: *„Já jsem se doma hádala s mamkou a říkala, že prostě pracák nechci, že se chci jít učit, že prostě když máte papír v ruce, tak se na vás koukaj úplně jinak lidi, ti zaměstnanci, ti vidí tam, prostě ten šéf na vás kouká úplně jinak."* Pouze v jednom případě měla rodina dominantní vliv na rozhodnutí o studiu, když musela respondentka změnit obor studia kvůli nesouhlasu otce, který nechtěl, aby šla studovat vojenskou školu.

Podpora v základní škole

Poměrně často zejména na Kraslicku zmiňovali respondenti podporu v základní škole, kde výběr školy probírali s učiteli a učitelkami, nejčastěji třídními, ke kterým mají

důvěru, nebo kariérními poradkyněmi, a ti jim poradili a navrhli obor studia. *„Rodičům jsem slíbila, že se vyučím, že se půjdu učit a oni mi tam ve škole navrhli strojního mechanika, tak jsem říkala, že na to půjdu, protože mám ráda jakože takový práce.“* V některých případech jim přímo tyto osoby vybraly jednu nebo dvě střední školy, v několika případech i pomohly vyplnit přihlášku. *„Řešili, takže i s, i s učitelkou, ta, ta mi vlastně napsala tu přihlášku, tam vlastně se ptala, tam měly být jakoby dva obory, kdyby jeden nevyšel, že jo. Jsem měl jenom jeden.“*

V případě sokolovských základních škol tuto možnost zmiňovali respondenti mnohem méně často. To neznamená, že v sokolovských základních školách taková pomoc neexistuje. Mnohdy však školy pouze žákům předají seznam vhodných středních škol a ostatní nechávají na žácích samotných, neboť předpokládají, že jim pomůže rodina. Z výpovědí respondentů je však zřejmé, že rodiče zasahují nebo i jen konzultují výběr střední školy zřídka. Žáci a žákyně jsou tak ponecháni při rozhodování do značné míry sami sobě. Poměrně často si též vyplní pouze jeden obor, i když mají možnost se hlásit na dva, *„Ona nám to řekla, ze školy jí dali takový seznam, čím by chtěla bejt prostě a všechno, no a ona si vybrala todle, no, tu cukrářku, ne, sama si to vybrala a my jsme s tím souhlasili.“* Výsledkem bývá nedostatek relevantních informací o možnostech studia a aktuální nabídce oborů, a často nepromyšlené rozhodnutí. *„To bylo v Sokolově to ISŠTE a já jsem nevěděl, že je tam ještě druhá škola, kde ta truhlařina je. Kdybych to věděl, tak bych se tam šel podívat na ten den otevřených dveří a hned bych tam šel, že jo, já jsem to zjistil už během toho úplně prvního roku.“*

Studium střední školy a důvody předčasného ukončení studia

Studium střední školy většinou respondenti hodnotili jako náročnější než docházku na základní školy, neboť to pro ně bylo spojeno i s něčím novým. Hlavní motivací je střední školu dostudovat, získat výuční list. Často zmiňovali, že chtějí dostudovat kvůli rodině, ale i kvůli uznání a vyššímu finančnímu ohodnocení v práci. *„I kvůli sobě i kvůli mámě, koukají na mě pak i líp lidi, jako celkově úplně.“ „Když máte papír v ruce, tak se na vás koukaj úplně jinak lidi, ti zaměstnanci, ti vidí tam, prostě ten šéf na vás kouká úplně jinak.“* Řada respondentů přitom udává, že je studium baví, neboť je více praktické. Hodně však záleželo na konkrétních učitelích a předmětech.

Někteří zároveň vnímají, že střední škola již není povinná a nemusí ji dodělat a je to tedy pouze na nich, *protože „tam chodí každej sám za sebe“. „Tam jsme to museli dodělávat těch devět let, ale tady nemusíme, na tý střední. Ale já jsem si vybral, že to*

taky dodělám, aspoň ty tři roky.“ Vidina finančního výdělku je zároveň od školy odlákává. Ti, kteří mezitím začali pracovat, tak sice o návratu do školy stále mluví, ale je to podle nich komplikovanější, obzvlášť když nemají podporu v rodině. *„Já jsem chtěla jít udělat maturitu, ale mamka mi říkala, že mám jít radši do práce už. Tak jsem nastoupila do práce.“*

Někteří rodiče v rozhovorech hodnotí středoškolské studium svých dětí jako velmi podstatné a popisují, že se snažili docílit toho, aby jejich děti dostudovali a získali alespoň výuční list, neboť vycházeli z vlastních zkušeností. *„Jelikož já mám jenom základní školu a sama vidím, jak je to strašně těžký. Chci, aby ty děti měly, když ne maturitu, aspoň výuční list, protože už zaprvý vidím, jak je mi strašně trapně, když se jdu ptát na práci a musím říct, že mám základní vzdělání. Já nemůžu dělat, co bych třeba chtěla, že jo, bohužel, bez školy to nelze. Já jsem třeba chtěla bejt strašně… Chtěla jsem si udělat i kurz teďko na to, na fyzioterapii, jenomže tím, že mám jenom základní školu, tak si nemůžu udělat ani kurz, musela bych mít aspoň výučák prostě, což je prostě špatně. Je to takový na prd, no, bez tý školy je to prostě… Je to v pytli. Hlavně člověk dělá za malý peníze.“*

V našem vzorku předčasně ukončili studium střední školy tři respondenti, další byl v situaci, kdy mu hrozí kvůli častým absencím vyloučení ze studia, a několik o ukončení uvažovalo. Důvody pro předčasné ukončení studia byly různé a vždy se jednalo o jejich kombinaci.

Ve všech případech, kdy respondenti školu již ukončili, hrálo významnou roli časově náročné dojíždění poté, co se jejich rodiny přestěhovaly dále od školy. Dalšími faktory byly náročnost studia, vztahy ve škole i mimo ni, problémy s návykovými látkami (marihuana) a touha jít vydělávat. Jeden respondent uvedl, že uvažoval o ukončení studia v době pandemie, protože ho velmi nebavila online výuka, avšak zasáhla jeho rodina a toto období se mu podařilo překonat. *„No já jsem pokračovala pekařku dva roky, to jsme bydleli v Kladně, tam jsem dochodila dva roky, jenže maminka se pohádala s jejím přítelem, tak jsme přijeli zpátky sem domů do Sokolova, pak jsme tady zůstali a mně bylo osmnáct, jsem chtěla pracovat, chtěla jsem peníze, tak jsem to nedodělala.“* Podle její maminky byla jedním z faktorů i finanční stránka jejich rodiny. *„To už prostě jakoby chtěla, dá se říct, pomáhat finančně. Protože ona říká: „Mami, jako ty sama na to nemáš, platit mně ty studia, platit mně jakoby ty knížky a všechno a ty oblečení, protože tam se muselo mít to svoje oblečení, že jo, který se taky kupovalo jakoby z našich peněz, tak říká: „Já půjdu do tý práce.“ Tak nastoupila do tý*

práce ….“ Respondentka nyní uvažuje nad tím, že by ráda školu dodělala, avšak uvědomuje si i slabiny na své straně. *„Tak jako zvládla, ale teď mám přítele a ten je se mnou každej den a skrz něho si myslím, určitě že bych to nedala. Protože bysem se tomu tak nevěnovala skrz něho, no.“* Více respondentů, z nichž někteří střední školu ani nestudovali, v rozhovoru uvedlo, že uvažují nad tím, že to ještě zkusí. Ti, kteří školu předčasně ukončili, však nad tím uvažují konkrétněji, neboť se školou již mají nějaké zkušenosti a zároveň si uvědomují, že jim někdy chyběl např. jen jeden rok studia, aby získali výuční list.

Respondenti obvykle své úvahy o ukončení studia střední školy s nikým neprobírali, a to nejen ve škole, ale většinou ani v rodině. Podle jednoho respondenta to ve škole nikoho nezajímá a spíš prý budou rádi. Z výpovědí je zřejmé, že si mladí lidé ve vyloučených lokalitách v případě problémů často nedokáží nebo neumí říct o pomoc, i když o té možnosti vědí. Mnohdy však o možnostech pomoci ani neví.

Několik jich zmínilo, že se kvůli problémům s prospěchem, které často předcházejí rozhodnutí opustit školu, obrátili na neziskovou organizaci Člověk v tísni, kde jim bylo zařízeno doučování. *„Poprosila jsem teda P., jestli by mi nedoučovala jakože matiku, fyziku, že to jako potřebuju, takže ráda. Tak jsem podepsala papíry, takže od té doby jako sem chodím.“* Z výpovědí se zdálo, že velká část respondentů má v pracovníky neziskové organizace důvěru, a proto se nebojí je požádat o pomoc. Nejčastěji respondenti zmiňovali doučování nebo trávení volného času v jejich prostorách, zprostředkování sportovních aktivit, různé konzultace včetně pomoci s výběrem střední školy a v jednom případě i přímo finanční pomoc při nástupu na střední školu. *„Jo právě že hodně pomáhali, oni mi i dávali, oni mi jako sehnávali i ty finance, abych šla na to kuchař, číšník, ale prostě to nějak nevyšlo, no.“*

V jednom případě o pomoc neziskovou organizaci požádala přímo maminka tří synů, když to s nimi v době dospívání nezvládala a zároveň jí bylo nabídnuto pro ně i doučování, čehož několikrát využili. Někteří respondenti zmiňovali i doučování v základní škole a pomoc konkrétních učitelů. Mnozí však o jakékoli možnosti, že by se mohli obrátit na někoho o pomoc i třeba finanční kvůli studiu, nevěděli. Jak uvedla jedna z maminek: *„Doufám, že se kluk půjde vyučit, protože má nějakou představu. Tak doufám, že mu to vyjde. A dcera taky ještě by mohla jít, ta 17letá. No, a kdyby nám s tím někdo pomohl, tak bych byla radši, že jo.“* Žádnou neziskovou organizaci nebo někoho jiného však nekontaktovala.

Pracovní uplatnění mladých lidí

V našem výzkumném vzorku bylo i několik mladých lidí, kteří školu ukončili a nastoupili do práce nebo práci hledají. U těch, co již do práce nastoupili nebo měli nějaké pracovní zkušenosti, se často jednalo o nízkokvalifikovanou práci (často krátkodobé brigády nebo i jen sousedská výpomoc). Jedna respondentka mluvila o nabídkách pracovního uplatnění, které jim zprostředkovávali již ve škole. V jejím případě to však vzhledem k nástupu na nástavbu nevyšlo. Jen několik z nich nalezlo stálé pracovní místo, často však mimo obor svého studia. V případě Kraslic nejčastěji mluvili o firmě Amati vyrábějící hudební nástroje, kam však prý není jednoduché se dostat a doporučení rodinných příslušníků prý velmi pomohlo. *„Protože mají plno jinejch, který by taky chtěli tam jít pracovat, a prostě není místo, ale pro ni bylo. T. se hned vyučila, byla asi měsíc, ani ne měsíc doma a kluci jí to tam udělali (sourozenci, kteří tam pracují) a hned nastoupila, ona ani ty prázdniny nebyla doma.“* V jiném případě se jednalo o práce ve velkých firmách, zejména skladech. Ačkoli se jednalo často o pracovní uplatnění mimo obor jejich studia, tak výuční list byl podle nich dobrým vstupním předpokladem pro jejich úspěch při hledání práce a ovlivnil i jejich mzdu.

Ukončené základní vzdělání bez jakéhokoli výučního listu je podle mnohých velkou bariérou při hledání práce a nabídka práce nebo brigád je nižší. *„Chodím na brigády, když jsou, snažím se, protože už taky je mi patnáct, takže už mamky třeba, už mamka chce, abych si našla normální práci, abych se prostě postavila na své nohy, ale že tím, že nemám teď výuční list, tak je to tím těžší pro mě, že třeba ten obor, kterej mě baví, tak to nemůžu dělat, musím dělat prostě to, co je. A s tím se musím srovnat, protože zas za to můžu jakoby já, a i rodiče…“* Jedna z respondentek vyjmenovala i další bariéry, které jí brání sehnat práci, a to, že nemá řidičský průkaz a neumí jazyky. Nabídku pracovních příležitostí snižuje časově náročné dojíždění např. na směnný provoz zejména v kombinaci s nízkým finančním ohodnocením. *„Oni, jako brácha, mi taky takhle jako pomáhá s nějakou prací, jako mi hledá nebo díváme se jako na ty na internetu jako, jestli tam něco není, nějaká brigáda nebo něco. Ale takhle jako nic, je to jako daleko odsaď, no.“ „Tak jako já si myslím, jako že víc bych dávala za ty vlaky, než bych dostala jako měsíčně.“* Někteří již mají i negativní zkušenosti s prací bez smlouvy. *„Vzala bych ji (jakoukoli práci), ale jedině na smlouvu jako teď už, jinak bez smlouvy ne, to už jsem jednou zažila.“*

Někteří přímo specifikovali, že nemohou sehnat práci nebo brigádu kvůli jejich nízkému věku (15–16 let) a doufají, že po dosažení 18 let se situace zlepší. *„Já jsem měla nějakou tu doporučenku, ale taky mě tam nevzali kvůli věku.“* Někteří z respondentů

však nemají moc povědomí o tom, kde práci nebo brigády hledat, a spíše pasivně čekají. Zejména dívky se pak starají o své sourozence nebo se jinak starají o domácnost a mezitím jsou hlášeny na Úřadu práce. *"Mně ještě ani není osmnáct, takže si hledat práci ani nemůžu ještě. Takže si to musím vydržet, teď v lednu mi bude osmnáct, tak možná si najdu nějakou práci."*

Při úvahách o vhodné budoucí práci většinou mluvili o úklidu nebo o práci ve skladu. Zároveň však sní bez větších představ o „dobré práci, která by je bavila". Ale jak říká jeden respondent: *„Není lehký si najít práci, kterou chcete dělat, když nejste vyučenej."* Mezi našimi respondenty byly i tací, kteří byli dva až tři roky po škole bez jakýchkoli pracovních zkušeností, což i v případě dosažení dospělosti snižuje jejich šance na nalezení dobrého pracovního místa. Některé respondenty tato situace příliš netrápila, jiní se však podle svých výpovědí opravdu snaží si nalézt nějakou práci. *„Teď ani na tom pracáku nejsem, protože já nerada tam chodím a radši bych do té práce šla než na ten pracák prostě."*

Respondenti též reflektovali svoje zkušenosti s Úřadem práce, které nebyly příliš pozitivní. *„Protože tam nerada chodím. Jako tam jsou plno lidí, strašně moc, a nerada tam čekám, kdy mě jako zavolají dovnitř. A prostě nebaví mě to. Já chtěla jsem se jít vyučit, ale nešlo to prostě, vyšlo mi úplně něco jinýho a pak… To je úplně zbytečný jako."* Když respondentka hodnotí své zkušenosti z Úřadu práce, zmiňuje, že zatím jí úřad příliš nepomohl, neboť jí nabízejí práci daleko od domova anebo pracovní místo, kam ji nevzali kvůli nízkému věku uchazečky.

Plány do budoucna

Zajímali nás i plány mladých lidí do budoucna, a to jak ty bezprostřední, tak ty vzdálenější. Co se týče těch prvních, tak respondenti často zmiňovali, že možná ještě zkusí jejich vysněnou školu (sportovní, vojenskou, policejní, IT, návrhářství nebo pedagogickou) nebo se vrátí do školy, odkud předčasně odešli. Ti, co již školu ukončili, zpravidla chtějí najít nějakou „opravdu dobrou práci", co je bude bavit. Jeden z respondentů se chce dostat nějak ke svému vysněnému zaměstnání, i když se mu na ten obor dostat nepodařilo. *„Tak vysněná práce by byla něco dělat s těma autama, jakože nějakej automechanik nebo tak. Ale jak říkám, ta škola to neumožnila. Já jsem teda myslel jako, že tam bude, že se tam naučím něco dělat s autama a takhle. A bylo to, jak říkám, skoro samá strojařina. Takže jakoby k tomu nemám znalosti pořádně. Takže bych to jako prakticky sám nezvládl. Pod nějakým vedením jako, kdyby*

do toho se mnou někdo šel a učil by mě ještě při tom, tak jako klidně. Ale jinak, jakože sám jako, že abych šel pod nějakej autoservis k někomu, to asi, tohle asi ne.“

Co se týče těch dlouhodobějších plánů, tak většina našich respondentů z Kraslicka si svoji budoucnost spojovala s Německem, kde si chtějí najít práci, případně i bydlení. *„Ale já jsem si vybral, že to (střední školu) tady dodělám, aspoň ty tři roky. No a potom asi půjdu do toho Německa a budu mít asi svoji firmu jednou.“* Německo si spojují zejména s vyššími odměnami za práci. Vycházejí přitom ze zkušeností z jejich bezprostředního okolí, kde relativně velké množství zmiňovalo někoho z rodiny, kdo pracuje v Německu a kdo by mu pomohl tam najít práci. Na základě těchto plánů někdy i vybírali učební obor, se kterým by se tam lépe uplatnili. *„Já jsem chtěl jít přímo na tenhle obor, jako strojní mechanik, a pak bych šel rovnou do práce do Německa, s tátou, protože on taky je strojní mechanik.“* Jiní zmiňovali, že si chtějí udělat řidičský průkaz, aby mohli za prací do Německa jezdit, nebo se jako řidič v Německu živit. Jeden z respondentů však zmiňoval i negativa práce v Německu, pokud člověk nemá dokončené vzdělání. *„Protože místo aby šli na střední místo základky, tak šli už třeba od patnácti pracovat a teď vypadaj zničeně.“* On sám má v plánu hledat práci v Německu až po dostudování střední školy, protože když: *„ty tam přijdeš s výučákem, tak máš hned příplatek“.*

Mladí ze Sokolova měli svoji budoucnost méně promyšlenou, prý o tom moc nepřemýšlejí. Svoji budoucnost si spojovali s prací, která je musí bavit, a také toužili po vlastním bydlení. *„Já zatím jako nepřemýšlela nad tím, jestli chci jako v budoucnu dělat jako fakt tu cukrařinu nebo tak. A to zatím jako nechám na volným průběhu, jestli mi to fakt začne bavit, že to dodělám, anebo zase zkusím něco jinýho, ale abych jako našla něco, co mě fakt bude bavit.“* Jeden z respondentů touží si založit svoji malou dílnu a pracovat jako truhlář, další toužil vydělávat si hudbou, jiný fotbalem nebo mít vlastní kadeřnický salon. Někdy jim v tom však brání nedostatek vzdělání a zejména finančních prostředků. Mnozí respondenti také zmiňovali, že se chtějí primárně věnovat tomu oboru, co studují.

Literatura

Bernard, J. (2022). Dostupnost středních škol v Karlovarském kraji hromadnou dopravou. Praha: SOÚ AV ČR. Dostupné z: www.soc.cas.cz/cz/projekty/dostupnost-strednich-skol-v-karlovarskem-kraji-hromadnou-dopravou

CERMAT. (2023). Jednotná přijímací zkouška 2023. Signální výsledky. Praha: CERMAT. Dostupné z: https://prijimacky.cermat.cz/files/files/JPZ2023_signalni_vysledky.pdf

ČSÚ. (2024a). Karlovarský kraj. Dostupné z: https://csu.gov.cz/kvk/domov?pocet=10&start=0&razeni=-datumVydani

ČSÚ. (2024b). Databáze regionálních účtů – Ukazatele v regionálním členění. Dostupné z: https://apl.czso.cz/pll/rocenka/rocenkavyber.volba?titul=Ukazatele%20v%20region%E1ln%EDm%20%E8len%ECn%ED&mypriznak=RC&typ=2&proc=rocenka.presmsocas&mylang=CZ&jak=4

ČSÚ. (2024c). Ukazatele výzkumu a vývoje za rok 2022. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://csu.gov.cz/docs/107508/c231c9dd-8bdf-c4e8-e83c-9ceb92c8582b/21100223_cela.pdf?version=1.0

ČSÚ. (2024d). Vzdělanostní struktura obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu 2021. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://csu.gov.cz/docs/107508/965f807f-eeb4-afc3-c7fe-7ea958415863/17023224.pdf?version=1.0

ČSÚ. (2024e). Školy a školská zařízení za školní rok 2023/2024. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://csu.gov.cz/produkty/skoly-a-skolska-zarizeni-skolni-rok-20232024

Gabal, I. (2009). Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní šance romských žákyň a žáků základních škol v okolí vyloučených romských lokalit. *Závěrečná zpráva projektu.* Praha: GAC.

Hopson, L. M., Lidbe, A. D., Jackson, M. S., Adanu, E., Li, X., Penmetsa, P., Lee, H. Y., Anderson, A., Obuya, C., & Abura-Meerdink, G. (2024). Transportation to school and academic outcomes: a systematic review. Educational Review, 76(3), 648-668. https://doi.org/10.1080/00131911.2022.2034748

Krawiecová, N., Lioliasová. P., & Cibulka, J. (2019). ‚Nemají kde spát, natož kde se učit.' Projděte si unikátní mapu vzdělávacích podmínek v Česku. iRozhlas.cz.

Dostupné z: www.irozhlas.cz/zpravy-domov/mapa-data-skolstvi-regiony-exekuce-bytova-nouze-ubytovny-zakladni-skoly-daniel_1911270600_nkr

KÚ KV kraje. (2023). Struktura oborů vzdělání středních škol zřizovaných Karlovarským krajem, ve kterých jsou vyučováni žáci k 30. 9. 2023. Karlovy Vary: Krajský úřad Karlovarského kraje.

Lebeda, T., Lysek, J., Marek, D., Folwarczný, R., Navrátilová, A. a kol. (2020). Zpráva Karlovarský kraj. Výsledky žáků, nerovnosti, struktura a charakteristika soustavy, faktory ovlivňující vzdělávací výsledky. Praha: ČŠI. Dostupné z: www.csicr.cz/Csicr/media/Prilohy/PDF_el._publikace/Publikace/14_Kraj_Karlovarsky_komplet_e-verze.pdf

Lebeda, T., Lysek, J., Marek, D., Brusenbauch Meislová, M., Soukup, K. a kol. (2022). Zajímavosti českého vzdělávání. Vybrané faktory ovlivňující podmínky, průběh a výsledky vzdělávání pohledem pěti let sekundárních analýz. Praha: ČŠI. Dostupné z: www.csicr.cz/CSICR/media/Prilohy/2023_p%c5%99%c3%adlohy/Dokumenty/Sekundarni_analyza_Zajimavosti_ceskeho_vzdelavani_finalPT.pdf

Mapa zadlužení. (2024). Mapa zadlužení. Dostupné z: http://mapazadluzeni.cz/?g=kraj&v1=podil_osob_v_exekuci&v1p=2024-Q1

MŠMT ČR. (2024). Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele školního roku 2023/2024. Základní vzdělávání. Dostupné z: https://statis.msmt.cz/rocenka/rocenka.asp

Novosák, J., Suchomel, P., Dvořák, J. Zatloukal, T., & Pražáková, D. (2022). Vyhodnocení výsledků vzdělávání žáků 5. a 9. ročníků základních škol a víceletých gymnázií. Tematická zpráva. Praha: ČŠI. Dostupné z: www.csicr.cz/CSICR/media/Prilohy/2022_p%c5%99%c3%adlohy/Dokumenty/TZ_Vyhodnoceni-vysledku-vzdelavani-zaku-5-a-9-rocniku-ZS-a-VG.pdf

Novotný, J., Vávra, J., Nidlová, Z., Míka, O., Marková, V., & Hubertová, M. (2024). Mapovací studie možností posílení vysokoškolského studia v Karlovarském kraji se zaměřením na profesní bakalářské programy. Karlovy Vary: Krajský úřad Karlovarského kraje. Dostupné z: www.kr-karlovarsky.cz/system/files/2024-09/Anonym_mapovaci_studie_VS_v_KK.pdf

PAQ Research. (2024). Nedokončování základního vzdělávání po okresech. Dostupné z: www.datapaq.cz/?g=kraj&v1=nedokoncovani_zakladniho_vzdelavani&v1p=2022-2023&ft=kraj

RIS3. (nedatováno). V02 – Hrubá přidaná hodnota podle sektorů. Dostupné z: www.ris3.cz/monitoring/indikatory/v02-hruba-pridana-hodnota-podle-sektoru

Svobodová, A., & Büchlerová, D. (2022). Předčasné odchody na středních školách: výzkumná zpráva pro JCMM. Dostupné z: https://vzdelavanivsem.cz/pages/files/Z%C3%A1v%C4%9Bre%C4%8Dn%C3%A1%20zpr%C3%A1va_finaln%C3%AD%20.pdf

Přílohy

Metodologické poznámky a popis dat

Data ze školních matrik, poskytnutá MŠMT ČR

Datové analýzy byly založeny na kompletních anonymizovaných údajích o žácích všech středních škol v ČR z let 2011 až 2023 ze školních matrik, která nám poskytlo MŠMT ČR.

Individuální evidence žáků neboli školní matrika je vedena středními školami na základě školského zákona (zákon 561/2004 Sb.), který v § 28 stanovuje okruh evidovaných údajů, kam mj. patří data zahájení a ukončení vzdělávání ve škole. MŠMT ČR podle stejné právní normy sdružuje údaje z matrik. Školy předávají údaje podle prováděcí vyhlášky 364/2005 Sb. (vyhláška o dokumentaci škol a školských zařízení) dvakrát ročně. Data, s nimiž pracujeme, jsou sdružená z „podzimních" sběrů, který je hlavním termínem, a školy v něm předávají informace o všech osobách, které byly v období od 1. října předchozího kalendářního roku do 30. září aktuálního roku alespoň jeden den žáky školy.

Anonymizace mikrodat byla pracovníky MŠMT ČR provedena tak, že byl v souborech za jednotlivé roky přidělen každému žákovi unikátní bezvýznamový identifikátor. Tento postup neumožňuje propojit data o individuálním žákovi z jiných databází (např. evidence obyvatel). Způsob anonymizace neumožnil ani propojit matriková data o jedinci ze všech sběrů, ale umožnil to pro některé časové úseky. Nejsme tedy schopni vzhledem k anonymizaci říci, kolik jedinečných žáků celkem prochází matrikou za celé sledované období.

Celkově se jednalo o 14,6 milionu datových řádků. Protože je naše analýza zaměřena na středoškoláky, vyloučili jsme z nich žáky, kteří na víceletých gymnáziích plní ještě základní vzdělání. Vstupní datové soubory neobsahují ani žáky konzervatoří. Někteří žáci se od roku 2020 současně vzdělávají v oborech L0 (s maturitní zkouškou) a H (s výučním listem), tedy jde o vzdělávání „střední s maturitní zkouškou i výučním listem". Protože počet takovýchto případů v KV kraji je malý (bylo by zajímavé zjistit důvod), budeme tyto žáky dále vést jako žáky oboru s maturitou (L) – podle doporučení správce dat.

V dalším kroku jsme vybrali žáky, kteří v kterémkoli (alespoň jednom) roce uvedli jako místo pobytu obec v Karlovarském kraji. Po výše popsaných krocích vstoupilo do další analýzy 363 124 datových vět. Z nich jsme dále vybrali případy, kdy žák dosud

nezískal žádné střední vzdělávání. Předmětem analýzy tedy nebyly situace, kdy žák se už vyučil či odmaturoval a nyní dále úspěšně či neúspěšně studuje jiný typ nebo obor střední školy (zejména jde o nástavbové studium).

Pokud bylo v některém roce v datovém souboru více vět o jednom žákovi, propojili jsme je tak, abychom za každého žáka určili charakteristickou (v podstatě z časového hlediska poslední) událost v daném školním roce, jakou bylo např. zahájení nebo pokračování studia, úspěšné ukončení studia nebo absolvování školy bez složení předepsané zkoušky, přestup na jinou školu nebo předčasné ukončení studia. Po vyloučení událostí, které se staly v době, kdy žák neměl bydliště v KV kraji, jde o 170 552 událostí, s nimiž jsme pracovali. (Vynechali jsme některé málo početné události jako úmrtí žáka.) V textu zprávy je blíže zdůvodněno, které události jsme zvolili jako zájmové. V případě předčasného ukončení studia jde o zanechání studia a vyloučení ze studia. Jejich počty jsme pak porovnávali s celkovým počtem žáků dané obce, kteří v jednotlivých letech studovali nebo úspěšně absolvovali stejný typ nebo obor studia.

Výběrové šetření České školní inspekce 2022

Pro analýzu vlivu sociálních faktorů na výběr střední školy jsme použili vybraná data ze zjišťování výsledků vzdělávání žáků na úrovni 9. ročníku základní školy a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií, které realizovala České školní inspekce. Česká školní inspekce nám poskytla pro sekundární analýzu vybraná anonymizovaná data, týkající se otázky na budoucí studium, informace o školním prospěchu z českého jazyka a matematiky, informace o rodinném zázemí žáka a vybraných charakteristikách škol, do kterých žáci docházeli. Sběr dat probíhal v květnu a červnu 2022 a v rámci celé České republiky se do šetření zapojilo 54 157 žákyň a žáků 9. tříd základních škol nebo odpovídajícího ročníku víceletých gymnázií, z nichž 1 382 navštěvovalo školy se sídlem v Karlovarském kraji. Konkrétně se v tomto kraji jednalo o 1 083 žákyň a žáků základních škol a 299 žákyň a žáků víceletých gymnázií. Volba středoškolského studia je v šetření zjišťována na základě otázky: "Kde budeš po prázdninách pokračovat ve studiu? Pokud zatím nejsi přijat/a, vyber, kde bys chtěl/a pokračovat." Žákům byly nabídnuty 3 varianty odpovědí: na gymnáziu; ve střední škole končící maturitou; v učebním oboru (něčím se vyučím).

Metodologie kvalitativních rozhovorů

Celkem jsme realizovali 31 hloubkových rozhovorů s mladými lidmi a 12 rozhovorů s jejich rodiči, a to v období od září do listopadu 2023. Při rekrutaci respondentů jsme spolupracovali s neziskovou organizací Člověk v tísni, která v Kraslicích i v Sokolově provozuje nízkoprahové centrum se zaměřením na děti a mládež. Někteří další respondenti byli osloveni přímo na ulici nebo nám rozhovor zprostředkovali již oslovení respondenti. Při výběru respondentů jsme se zaměřovali na tři kategorie mladých lidí, a to na žáky střední školy; na ty, kteří střední školu předčasně ukončili; a v poslední řadě na ty, kteří na žádnou střední školu nenastoupili a ukončili své vzdělávání základní školou. Dotazování prováděla skupina vyškolených tazatelů.[18] Všichni naši respondenti byli dopředu poučeni o charakteru výzkumu a byla jim zaručena naprostá anonymita. Všichni též podepsali informovaný souhlas s výzkumem. Rozhovory byly nahrány na diktafon a posléze kvůli analýze přepsány.

Mezi našimi dotazovanými bylo 17 chlapců a 14 dívek. 19 rozhovorů jsme realizovali v Kraslicích a 12 v Sokolově. Z našich respondentů celkově 20 v době rozhovoru studovalo nějakou střední školu, 3 školu předčasně ukončili a 8 se jich na střední školu nedostalo nebo se na ni ani nehlásilo. Vzhledem k tomu, že rodiče a celkově rodinné prostředí mají na vzdělání dětí významný vliv, snažili jsme se ve všech případech realizovat rozhovor i s rodičem, avšak to se podařilo pouze ve třetině případů.

V rámci rozhovorů jsme se zabývali tématy jako studium a spokojenost se studiem v základní škole, rozhodování o dalším směřování a faktory výběru střední školy. V případě studujících nebo těch, kteří předčasně ukončili studium střední školy, nás zajímala pozitiva a negativa studia střední školy a v případě těch, kteří již nestudují, tak co v současné době dělají a jak si hledají nebo hledali práci. Ve všech případech nás zajímaly vedle budoucích plánů i všechny možné okolnosti, jež mohou ovlivňovat jejich studium a aspirace, jako jsou rodinná situace včetně té finanční, spokojenost a charakter bydlení, vzdělání a zaměstnání rodičů, případně dalších členů rodiny. V textu jsou použity citace z rozhovorů, které jsme neupravovali, neboť charakterizují, jak danou situaci vnímali naši respondenti.

[18] Terénní tazatelé v Karlovarském kraji: Anna Pálová, Jan Haken, Prokop Bernard, Kristýna Kopřivová

Indexy vzdělanosti, sociálního vyloučení a dostupnosti

Ve studii pracujeme se třemi agregovanými indexy, které vystihují sociální a prostorovou situaci v obcích Karlovarského kraje.

Index vzdělanosti

Index je vypočten na základě výsledků Sčítání lidí, domů a bytů z roku 2021. Hodnota indexu se vypočte podle vzorce

I_vz = 3*VSrel + 2*MATrel + BEZMATrel

I_vz: Index vzdělanosti; VSrel: procentuální podíl obyvatel starších patnácti let s ukončeným vysokoškolským vzděláním; MATrel: procentuální podíl obyvatel starších patnácti let s nejvyšším dosaženým vzděláním středním s maturitou; BEZMATrel: procentuální podíl obyvatel starších patnácti let s nejvyšším dosaženým vzděláním středním bez maturity.

Index dosahuje vyšších hodnot v obcích s celkově vyšší vzdělanostní strukturou. V Karlovarském kraji dosahuje nejvyšší hodnoty Boží Dar (176,9), a nejnižší Vřesová (48,4). Pro účely analýzy jsme hodnoty indexu kategorizovali do pěti kategorií pomocí kvintilů. Prostorové rozložení hodnot indexu zobrazuje Mapa 1.

Index sociální exkluze

Index sociální exkluze vyjadřuje míru chudoby a sociální exkluze v obci. Vychází ze dvou proměnných – míry nezaměstnanosti v obci v roce 2023, a procentuálního podílu osob pobírajících Příspěvek na živobytí v roce 2023. Hodnota indexu je vypočtena jako faktorový skór pro každou obec získaný faktorovou analýzou s metodou hlavních komponent. Nejnižších hodnot dosahuje v Karlovarském kraji v obci Šabina (–1,1), nejvyšších v obci Vřesová (4,7). Pro účely analýzy byl index kategorizován do pěti kategorií pomocí kvintilů. Prostorové rozložení hodnot indexu zobrazuje Mapa 2.

Index časové dostupnosti středních škol

Ke stanovení hodnot indexu časové dostupnosti středních škol jsme využili data získaná v roce 2022 v projektu „Dostupnost středních škol v Karlovarském kraji hromadnou dopravou“. V tomto projektu byla měřena časová dostupnost různých typů středních škol v Karlovarském kraji pomocí hromadné dopravy. Dostupnost byla měřena z každého sídla v kraji, a to během ranní dojížďky do školy a během dvou od-

poledních cest ze školy domů v různých odpoledních časech. Studie měřila dostupnost k pěti typům středních škol: ke gymnáziím, ke školám s rozšířenou nabídkou odborných maturitních oborů, ke školám s omezenou nabídkou odborných maturitních oborů, ke školám s rozšířenou nabídkou odborných nematuritních oborů a ke školám s omezenou nabídkou odborných nematuritních oborů (Bernard, 2022).

Pro účely analýzy v této studii jsme různé hodnoty dostupnosti z každého sídla zprůměrovali pomocí aritmetického průměru. V případě obcí, které zahrnují více různých sídel, jsme hodnoty pro sídla agregovali do jedné hodnoty za celou obec pomocí aritmetického průměru váženého podle počtu obyvatel. Získali jsme tak hrubý odhad celkové dostupnosti středních škol pomocí hromadné dopravy z jednotlivých obcí. Obce jsme pak rozdělili do čtyř skupin: Dostupnost do 60 minut; do 90 minut, do 120 minut a nad 120 minut. Prostorové rozložení hodnot dostupnosti zobrazuje Mapa 3.

Krajské srovnání struktury středního vzdělávání

Tabulka 7: Žáci středních škol podle druhu středního vzdělávání v krajském srovnání (podle sídla školy) ve školním roce 2023/24

	střední vzdělání bez výučního listu a maturity (%)	střední vzdělání s výučním listem (%)	odborné střední vzdělání s maturitou (%)	gymnázia (včetně víceletých) (%)	nástavbové vzdělávání (%)
Česká republika	0,6	20,7	47,1	28,6	3,0
Hlavní město Praha	0,5	12,7	47,1	36,9	2,9
Středočeský kraj	1,0	22,6	45,4	27,9	3,1
Jihočeský kraj	0,3	23,1	46,2	26,7	3,7
Plzeňský kraj	0,3	22,5	49,0	24,7	3,5
Karlovarský kraj	0,9	25,6	44,6	27,1	1,8
Ústecký kraj	0,8	25,6	47,4	23,5	2,7
Liberecký kraj	0,3	24,7	49,1	23,0	2,9
Královéhradecký kraj	0,6	22,5	48,2	26,6	2,0
Pardubický kraj	0,5	22,8	50,5	24,1	2,1
Kraj Vysočina	0,7	22,4	47,1	26,7	3,2
Jihomoravský kraj	0,4	19,8	45,3	31,9	2,6
Olomoucký kraj	1,1	22,4	45,6	27,4	3,5
Zlínský kraj	0,3	19,5	49,0	28,0	3,2
Moravskoslezský kraj	0,6	20,9	47,8	27,4	3,4

Zdroj: ČSÚ (podle dat MŠMT ČR) (ČSÚ, 2024e)

Josef Bernard, Věra Patočková, Renáta Mikešová,
Jan Vávra, Dominik Dvořák

Kdo musí jít z kola ven? Sociální a prostorové faktory volby střední školy a dokončení středního vzdělání v Karlovarském kraji

Vydal Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1
Vydání první
Praha 2024
ISBN 978-80-7330-430-0 (pdf)

Grafická úprava a sazba: Nakladatelství ARSCI

Toto dílo je licencováno pod licencí Creative Commons BY 4.0.
Licenční podmínky viz creativecommons.org

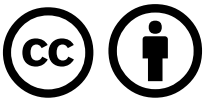

Sociologický ústav
Akademie věd ČR